

CZYNNOŚCI PROCESOWE OBROŃCY I PEŁNOMOCNIKA W SPRAWACH KARNYCH

Dariusz Świecki

WYDANIE

6

Wolters Kluwer

PIKTOGRAMY

wskazują ważne elementy
książki i ułatwiają
ich odnalezienie

Ważne

Przykłady

Podstawa prawna
Kontekst prawny

Pytania
Zadania

Rozwiązania
Odpowiedzi

Stanowisko stron
Pogląd

Orzecznictwo

Literatura

Historia

Nowe przepisy

CZYNNOŚCI PROCESOWE OBROŃCY I PEŁNOMOCNIKA W SPRAWACH KARNYCH

Dariusz Świecki

WYDANIE

6

Stan prawny na 1 sierpnia 2020 r.

Wydawca

Klaudia Szawłowska-Milczarek

Redaktor prowadzący

Małgorzata Jarecka

Opracowanie redakcyjne

JustLuk

Projekt okładek serii

Wojtek Kwiecień-Janikowski, Przemek Dębowski

... Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przysługujących ...
... im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej ...
... w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. ...
... A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty. ...

SZANUJMY PRAWO I WŁASNOŚĆ
Więcej na www.legalnakultura.pl
POLSKA IZBA KSIĄŻKI

© Copyright by Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2020

ISBN 978-83-8223-092-5

6. wydanie

Dział Praw Autorskich

01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33

tel. 22 535 82 19

e-mail: ksiazki@wolterskluwer.pl

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	23
Przedmowa	27
Rozdział I	
Zagadnienia ogólne	31
1. Zasada kontrydiktoryjności i zasada prawa do obrony	31
1.1. Zasada kontrydiktoryjności	31
1.2. Zasada prawa do obrony	32
1.2.1. Sprzeczność interesów	34
1.2.2. Samodzielność obrońcy	36
2. Strony postępowania karnego	39
2.1. Podejrzany	39
2.2. Pokrzywdzony	40
2.3. Oskarżyciel posiłkowy	47
2.4. Oskarżyciel posiłkowy uboczny	47
2.5. Oskarżyciel posiłkowy subsydiarny	50
2.6. Oskarżyciel prywatny	52
2.7. Oskarżony	52
3. Quasi-strony	53
4. Obrońca i pełnomocnik jako przedstawiciele procesowi	55
5. Obrońca i pełnomocnik z wyboru	60
5.1. Upoważnienie do obrony	61
5.2. Ustanowienie pełnomocnika	62
5.3. Granice umocowania	63
5.4. Substytucja	66

5.5. Wypowiedzenie upoważnienia do obrony lub pełnomocnictwa	69
5.6. Wygaśnięcie upoważnienia do obrony lub pełnomocnictwa	70
6. obrońca i pełnomocnik z urzędu	70
6.1. Wyznaczenie obrońcy z urzędu	73
6.2. Wyznaczenie pełnomocnika z urzędu	81
6.3. Substytucja obrońcy i pełnomocnika wyznaczonych z urzędu	83
7. Obrona obligatoryjna	84

Rozdział II

Obróńca i pełnomocnik w postępowaniu

przygotowawczym	93
1. Udział obrońcy i pełnomocnika w czynnościach dowodowych	93
2. Udział obrońcy w posiedzeniu sądu w przedmiocie tymczasowego aresztowania	101
3. Prawo do przeglądania akt sprawy	116
4. Porozumiewanie się obrońcy z podejrzanym tymczasowo aresztowanym	125
5. Udział obrońcy w końcowym zaznajomieniu z materiałami postępowania	127
6. Zażalenie na decyzje procesowe wydane w postępowaniu przygotowawczym	130

Rozdział III

Subsydiarny akt oskarżenia	135
1. Otwarcie drogi do wniesienia subsydiarnego aktu oskarżenia	135
2. Wyjątki od zasady kontroli sądowej zaniechania ścigania	143
3. Przymus adwokacko-radcowski	145
4. Konstrukcja subsydiarnego aktu oskarżenia	147
5. Opis zarzucanego czynu	148
5.1. Czas popełnienia czynu	149
5.2. Miejsce popełnienia czynu	149

5.3. Sposób i okoliczności popełnienia czynu	149
5.4. Skutek czynu	150
5.5. Recydywa	150
5.6. Kwalifikacja prawna czynu	151
6. Uzasadnienie aktu oskarżenia	151
7. Zakończenie aktu oskarżenia	151
8. Dodatkowe elementy subsydiarnego aktu oskarżenia	151
9. Wniesienie subsydiarnego aktu oskarżenia do sądu	153

Rozdział IV

Obrońca i pełnomocnik w postępowaniu przed sądem

pierwszej instancji	155
1. Postępowanie zwyczajne	155
1.1. Zagadnienia ogólne	155
1.2. Posiedzenie w formie zdalnej	157
1.3. Udział stron, obrońców i pełnomocników, a także pokrzywdzonego w posiedzeniu	162
1.3.1. Udział publiczności w posiedzeniu	166
1.3.2. Protokół posiedzenia	167
1.3.3. Skierowanie sprawy do postępowania mediacyjnego	169
1.4. Dostęp do akt sprawy w postępowaniu sądowym	170
1.4.1. Dokumenty i materiały dotyczące świadka anonimowego	171
1.4.2. Ograniczenia dostępu ze względu na ochronę informacji niejawnych	171
1.4.3. Odpisy i kopie	175
1.5. Udział obrońcy i pełnomocnika w posiedzeniach wyrokowych	176
1.5.1. Skazanie bez przeprowadzenia rozprawy	176
1.5.2. Zaskarżenie wyroku skazującego wydanego bez przeprowadzenia rozprawy	187
1.5.3. Warunkowe umorzenie postępowania	190
1.6. Udział obrońcy i pełnomocnika w innych posiedzeniach przed rozprawą główną	193
1.6.1. Umorzenie postępowania na podstawie art. 17 § 1 pkt 2–11 k.p.k.	193

1.6.2.	Posiedzenie w przedmiocie tymczasowego aresztowania lub innego środka zapobiegawczego	196
1.6.3.	Posiedzenie w przedmiocie orzeczenia przepadku na wniosek prokuratora	202
1.6.4.	Posiedzenie w przedmiocie orzeczenia środków zabezpieczających	203
1.6.5.	Czynności obrońcy i pełnomocnika w fazie przygotowania do rozprawy głównej	207
1.7.	Zwrot sprawy prokuratorowi w celu uzupełnienia postępowania przygotowawczego	212
1.8.	Udział obrońcy i pełnomocnika w posiedzeniu przygotowawczym do rozprawy głównej	216
1.9.	Zasady przeprowadzania dowodów w postępowaniu sądowym	221
1.9.1.	Inicjatywa dowodowa	221
1.9.2.	Prekluzja dowodowa	223
1.9.3.	Wykorzystanie dowodu uzyskanego za pomocą czynu zabronionego	230
1.9.4.	Wykorzystanie dowodu uzyskanego w wyniku kontroli operacyjnej i kontroli procesowej	233
1.9.5.	Wykorzystanie dowodu prywatnego	236
1.10.	Przebieg rozprawy głównej	239
1.10.1.	Rozprawa główna w formie zdalnej	239
1.10.1.1.	Uwagi ogólne	239
1.10.1.2.	Zakres podmiotowy rozprawy w formie zdalnej	240
1.10.1.3.	Przesłanki przeprowadzenia rozprawy w formie zdalnej	241
1.10.1.4.	Przebieg rozprawy w formie zdalnej	244
1.10.1.5.	Kontakt obrońcy z oskarżonym na rozprawie w formie zdalnej	246
1.10.1.6.	Udział tłumacza w rozprawie w formie zdalnej	247
1.10.2.	Rozpoczęcie rozprawy głównej	247
1.10.2.1.	Stawiennictwo na rozprawę	247

1.10.2.2.	Usprawiedliwienie niestawienia	
	na rozprawę	254
1.10.2.3.	Przeprowadzenie rozprawy głównej	
	pomimo usprawiedliwionego	
	niestawienia uczestników	
	postępowania	260
1.10.2.4.	Kary porządkowe	
	za nieusprawiedliwienie	
	niestawienia	277
1.10.3.	Ogólny porządek rozprawy głównej	279
1.10.4.	Jawność rozprawy głównej	284
1.10.4.1.	Porządek i bezpieczeństwo	
	rozprawy	285
1.10.4.2.	Udział przedstawicieli środków	
	masowego przekazu	286
1.10.4.3.	Ograniczenia jawności rozprawy	
	głównej	290
1.10.5.	Czynności obrońcy i pełnomocnika w trakcie	
	przewodu sądowego	294
1.10.5.1.	Rozpoczęcie przewodu	
	sądowego	294
1.10.5.2.	Postępowanie dowodowe	297
1.10.5.3.	Wniosek dowodowy	303
1.10.5.4.	Pozostawienie wniosku	
	dowodowego bez rozpoznania	307
1.10.5.5.	Dowody z osobowych źródeł	
	dowodowych	309
1.10.5.6.	Dowód z opinii biegłego	325
1.10.5.7.	Dowód rzeczowy, oględziny,	
	eksperyment procesowy	328
1.10.5.8.	Dowód z dokumentu	329
1.10.6.	Dobrowolne poddanie się karze	333
1.10.7.	Ograniczenie postępowania dowodowego	339
1.10.8.	Wezwanie oskarżyciela publicznego	
	do przedstawienia dowodów	341
1.10.9.	Rozszerzenie zarzutu oskarżenia	343
1.10.10.	Zmiana kwalifikacji prawnej czynu	344

1.10.11. Zmiana procedury karnej na procedurę wykroczeniową	346
1.10.12. Zamknięcie przewodu sądowego	350
1.10.12.1. Decyzja procesowa	350
1.10.12.2. Ujawnienie protokołów i dokumentów bez odczytania	350
1.10.13. Głosy końcowe	355
1.10.14. Rodzaje wyroków	358
1.10.15. Ogłoszenie wyroku	361
2. Postępowania szczególne	364
2.1. Postępowanie nakazowe	364
2.2. Postępowanie z oskarżenia prywatnego	369
2.3. Postępowanie przyspieszone	382
3. Koszty postępowania przed sądem pierwszej instancji	388
3.1. Koszty procesu	389
3.2. Opłaty	389
3.3. Wydatki	390
3.4. Koszty nieopłaconej pomocy prawnej udzielonej z urzędu	391
3.5. Zasądzenie kosztów na rzecz obrońcy lub pełnomocnika z urzędu	396
3.6. Zasady ponoszenia kosztów procesu	399
3.7. Orzeczenie uzupełniające o kosztach procesu	412
3.8. Zaskarżenie orzeczenia w przedmiocie kosztów procesu	414

Rozdział V

Postępowanie międzyinstancyjne	417
1. Wniosek o sporządzenie na piśmie i doręczenie uzasadnienia wyroku	417
2. Zakres przedmiotowy i podmiotowy wniosku o sporządzenie na piśmie i doręczenie uzasadnienia wyroku	420
3. Odmowa przyjęcia wniosku o sporządzenie na piśmie i doręczenie uzasadnienia wyroku	422
4. Doręczenie wyroku z uzasadnieniem	423

Rozdział VI

Wnoszenie środków odwoławczych	426
1. Rodzaje środków odwoławczych	426
2. Dopuszczalność wniesienia środka odwoławczego	427
2.1. Instancyjność	428
2.2. Prawna egzystencja wyroku	430
2.3. Substrat zaskarżenia	431
3. Legitymacja procesowa do wniesienia środka odwoławczego	434
4. Termin wniesienia środka odwoławczego	437
5. Przywrócenie terminu wniesienia środka odwoławczego	441
6. Warunki formalne środka odwoławczego	443
6.1. Uwagi ogólne	443
6.2. Forma pisma procesowego	447
6.3. Kierunek środka odwoławczego	449
6.4. Zakres zaskarżenia	451
6.5. Zarzuty odwoławcze	457
6.5.1. Podstawa zarzutu odwoławczego	457
6.5.2. Metodyka stawiania zarzutów odwoławczych	462
6.5.3. Sporządzenie apelacji w sprawach złożonych przedmiotowo lub podmiotowo	465
6.5.4. Formułowanie zarzutów odwoławczych na podstawie formularza uzasadnienia wyroku sądu pierwszej instancji	467
6.5.5. Względne przyczyny odwoławcze (art. 438 k.p.k.)	476
6.5.5.1. Obraza przepisów prawa materialnego (art. 438 pkt 1 i 1a k.p.k.)	478
6.5.5.2. Obraza przepisów postępowania (art. 438 pkt 2 k.p.k.)	492
6.5.5.3. Błąd w ustaleniach faktycznych przyjętych za podstawę orzeczenia (art. 438 pkt 3 k.p.k.)	505

6.5.5.4.	Rażąca niewspółmierność kary, środka karnego, nawiązki lub niesłusznego zastosowania albo niezastosowania środka zabezpieczającego, przypadku lub innego środka (art. 438 pkt 4 k.p.k.)	510
6.5.6.	Bezwzględne przyczyny odwoławcze (art. 439 § 1 k.p.k.)	516
6.5.7.	Ograniczenie bezwzględnych przyczyn odwoławczych	519
6.5.8.	Umieszczenie zarzutów odwoławczych	520
6.6.	Uzupełnienie zarzutów odwoławczych w związku z uzupełnieniem uzasadnienia wyroku	521
6.7.	Ograniczenia zarzutów odwoławczych w apelacji	530
6.7.1.	Uwagi ogólne	530
6.7.2.	Ograniczenie podstaw odwoławczych w trybach konsensualnych (art. 447 § 5 k.p.k.)	532
6.7.3.	Zakaz stawiania zarzutów odwoławczych dotyczących uchybień podlegających usunięciu w trybie uzupełnienia wyroku (art. 447 § 6 k.p.k.)	534
6.7.4.	Zakaz stawiania zarzutów odwoławczych nieprzeprowadzenia dowodu z urzędu (art. 427 § 3a k.p.k.)	535
6.7.5.	Zakaz stawiania zarzutów odwoławczych naruszenia gwarancji procesowych w wypadku niezłożenia wniosku o uzupełniające przeprowadzenie dowodu przeprowadzonego pod nieobecność oskarżonego lub obrońcy (art. 378a § 4 k.p.k.)	538
6.8.	Wniosek odwoławczy	539
6.9.	Uzasadnienie środka odwoławczego	542
6.10.	Odpisy środka odwoławczego	544
6.11.	Przymus adwokacko-radcowski	546

7. Zaskarżenie uzasadnienia orzeczenia	550
7.1. Przedmiot zaskarżenia	550
7.2. <i>Gravamen</i>	551
7.3. Zakres zaskarżenia	551
7.4. Zarzuty odwoławcze	553
7.5. Rozpoznanie środka odwoławczego	555
7.6. Rodzaje rozstrzygnięć	555
8. Przyjęcie i odmowa przyjęcia środka odwoławczego	557
9. Odpowiedź na środek odwoławczy	560
10. Modyfikacja środka odwoławczego	562
11. Cofnięcie środka odwoławczego	564
12. Sprzeciw wobec decyzji referendarza sądowego	567

Rozdział VII

Granice kontroli odwoławczej	572
1. Wyznaczenie granic kontroli odwoławczej	572
1.1. Granice kontroli odwoławczej wyznaczone przez skarżącego	574
1.2. Rozszerzony zakres zaskarżenia	574
1.3. Zaskarżenie na korzyść lub na niekorzyść oskarżonego	578
1.4. Granice kontroli odwoławczej z urzędu	581
1.5. Orzekanie poza przedmiotowymi granicami zaskarżenia	581
1.6. Orzekanie poza podmiotowymi granicami zaskarżenia	586
1.7. Zawężenie granic kontroli odwoławczej	587
2. Związanie sądu odwoławczego zarzutami odwoławczymi ...	588
3. Granice orzekania na korzyść i na niekorzyść oskarżonego	592
4. Zakaz <i>reformationis in peius</i>	597
5. Reguła <i>ne peius</i>	613
6. Częściowa prawomocność wyroku	616

Rozdział VIII

Przebieg postępowania odwoławczego	627
1. Zagadnienia ogólne	627

2. Posiedzenie zażaleniowe	629
2.1. Udział obrońcy i pełnomocnika	629
2.2. Przebieg posiedzenia zażaleniowego	634
2.3. Rodzaje postanowień sądu odwoławczego	637
3. Rozprawa apelacyjna	638
3.1. Rozpoczęcie rozprawy apelacyjnej	638
3.1.1. Stawiennictwo na rozprawę apelacyjną	639
3.1.2. Obowiązkowy udział w rozprawie apelacyjnej	639
3.1.3. Udział oskarżonego pozbawionego wolności w rozprawie apelacyjnej	646
3.2. Przewód sądowy	651
3.2.1. Odstąpienie od ustnego sprawozdania	652
3.2.2. Ustne sprawozdanie	653
3.2.3. Wyjaśnienia, oświadczenia i wnioski	654
3.3. Przeprowadzenie dowodów na przewodzie sądowym	656
3.3.1. Granice orzekania na podstawie przeprowadzonych dowodów	660
3.3.2. Wniosek dowodowy	664
3.3.3. Wymogi wniosku dowodowego	664
3.3.4. Oddalenie wniosku dowodowego	665
3.3.5. Sposób przeprowadzenia dowodu	665
3.3.6. Specjalistyczna opinia prywatna	666
3.4. Głosy końcowe	667
3.5. Rodzaje wyroków sądu odwoławczego	672
3.5.1. Wyrok utrzymujący w mocy	673
3.5.2. Wyrok zmieniający	674
3.5.3. Wyrok uchylający	675
3.6. Koszty postępowania odwoławczego	681
3.6.1. Składniki kosztów procesu	684
3.6.2. Opłata	684
3.6.3. Wydatki	685
3.6.4. Stawki za udzielenie pomocy prawnej z urzędu	686
3.6.5. Dodatkowe wydatki obrońcy i pełnomocnika z urzędu	687

3.6.6.	Wniosek o zasądzenie kosztów	688
3.6.7.	Zasady orzekania o kosztach procesu z oskarżenia publicznego	688
3.6.8.	Zasady orzekania o kosztach procesu w sprawach z oskarżenia prywatnego i z oskarżenia subsydiarnego	690
3.6.9.	Wydatki i opłaty	691
3.6.10.	Koszty procesu w związku z ponownym rozpoznaniem sprawy	692
3.6.11.	Zakaz <i>reformationis in peius</i>	693
3.6.12.	Zwolnienie od kosztów sądowych	694
3.6.13.	Orzeczenie uzupełniające w przedmiocie kosztów	694
3.6.14.	Zaskarżenie orzeczenia o kosztach procesu, o których sąd odwoławczy orzekł po raz pierwszy	696

Rozdział IX

Nadzwyczajne środki zaskarżenia	698
1. Kasacja	698
1.1. Dopuszczalność kasacji	698
1.2. Kasacja od postanowienia	706
1.3. Termin wniesienia kasacji	707
1.3.1. Wniosek o doręczenie wyroku z uzasadnieniem	707
1.3.2. Przywrócenie terminu złożenia wniosku	710
1.3.3. Odmowa przyjęcia wniosku	710
1.3.4. Przywrócenie terminu wniesienia kasacji	710
1.3.5. Bieg terminu w wypadku wniosku o wyznaczenie obrońcy lub pełnomocnika z urzędu	712
1.3.6. Termin uwzględnienia kasacji na niekorzyść	713
1.4. Wymogi kasacji	715
1.4.1. Forma pisma procesowego	715
1.4.2. Zakres zaskarżenia	718
1.4.3. Zarzuty kasacyjne	720

1.4.3.1.	Zarzut naruszenia prawa materialnego	723
1.4.3.2.	Zarzut naruszenia prawa procesowego	725
1.4.3.3.	Nieskuteczność zarzutu sporządzenia przez sąd odwoławczy uzasadnienia wyroku z naruszeniem art. 457 § 3 k.p.k.	729
1.4.3.4.	Zarzut naruszenia art. 439 § 1 k.p.k.	730
1.4.3.5.	Niedopuszczalność zarzutu błędu w ustaleniach faktycznych i rażącej niewspółmierności kary	731
1.4.3.6.	Uzupełnienie zarzutów kasacji w związku ze zwrotem akt sprawy celem uzupełnienia uzasadnienia wyroku sądu odwoławczego	735
1.4.4.	Wniosek kasacji	737
1.4.5.	Uzasadnienie kasacji	739
1.4.6.	Opłata od kasacji	741
1.4.7.	Odpisy kasacji	744
1.4.8.	Przymus adwokacko-radcowski	745
1.5.	Przyjęcie i odmowa przyjęcia kasacji	751
1.6.	Odpowiedź na kasację	753
1.6.1.	Odpowiedź prokuratora na kasację	754
1.6.2.	Stanowisko w kwestii odpowiedzi na kasację	755
1.7.	Cofnięcie kasacji	756
1.8.	Wstrzymanie wykonania zaskarżonego wyroku	758
1.9.	Rozpoznanie kasacji na posiedzeniu	760
1.10.	Rozpoznanie kasacji na rozprawie	762
1.10.1.	Uwagi ogólne	762
1.10.2.	Przebieg rozprawy kasacyjnej	763
1.10.2.1.	Rozpoczęcie rozprawy	763
1.10.2.2.	Przewód sądowy	765
1.10.2.3.	Głosy końcowe	768
1.10.2.4.	Orzekanie	770

1.10.2.5.	Zastosowanie środka zapobiegawczego	773
1.10.2.6.	Zakończenie rozprawy	774
1.11.	Koszty postępowania kasacyjnego	774
1.11.1.	Zasady orzekania o kosztach procesu	774
1.11.2.	Składniki kosztów procesu	776
1.11.3.	Wydatki	777
1.11.4.	Opłaty za udzielenie pomocy prawnej z urzędu	777
1.11.5.	Dodatkowe wydatki obrońcy i pełnomocnika z urzędu	778
1.11.6.	Wniosek o zasądzenie kosztów	778
1.11.7.	Rodzaje rozstrzygnięć o kosztach procesu	779
2.	Skarga na wyrok sądu odwoławczego	781
2.1.	Dopuszczalność skargi	781
2.1.1.	Przedmiot zaskarżenia	781
2.1.2.	<i>Gravamen</i>	782
2.2.	Termin wniesienia skargi	783
2.2.1.	Wniosek o doręczenie wyroku z uzasadnieniem	783
2.2.2.	Odmowa przyjęcia wniosku	784
2.2.3.	Przywrócenie terminu złożenia wniosku	784
2.2.4.	Uchybienie terminowi wniesienia skargi	785
2.2.5.	Wniosek o przywrócenie terminu wniesienia skargi	785
2.3.	Wymogi skargi	786
2.3.1.	Forma pisma procesowego	786
2.3.2.	Zakres zaskarżenia	789
2.3.3.	Zarzuty skargi	790
2.3.3.1.	Zarzut naruszenia art. 437 k.p.k. ...	791
2.3.3.2.	Uchybienia określone w art. 439 § 1 k.p.k.	795
2.3.4.	Opłata od skargi	796
2.3.5.	Odpisy skargi	798
2.3.6.	Przymus adwokacko-radcowski	799
2.3.6.1.	Wniosek o wyznaczenie obrońcy lub pełnomocnika z urzędu	800

2.3.6.2.	Wynagrodzenie za sporządzenie i podpisanie skargi	801
2.3.6.3.	Opinia o braku podstaw do wniesienia skargi	801
2.3.6.4.	Wynagrodzenie za sporządzenie opinii o braku podstaw do wniesienia skargi	803
2.3.7.	Uzasadnienie skargi	804
2.4.	Przyjęcie i odmowa przyjęcia skargi	805
2.4.1.	Kontrola warunków skutecznego wniesienia skargi	805
2.4.2.	Braki formalne skargi	806
2.4.3.	Odmowa przyjęcia skargi	806
2.4.4.	Przyjęcie skargi	807
2.5.	Odpowiedź na skargę	807
2.6.	Wstrzymanie wykonania wyroku sądu odwoławczego	808
2.7.	Cofnięcie skargi	809
2.8.	Granice rozpoznania skargi	810
2.9.	Forum rozpoznania skargi	812
2.10.	Rodzaje orzeczeń wydawanych po rozpoznaniu skargi	812
3.	Wznowienie postępowania	814
3.1.	Właściwość sądu	814
3.2.	Podstawy wznowienia postępowania na wniosek	819
3.3.	Wniosek o wznowienie postępowania	828
3.3.1.	Uwagi ogólne	828
3.3.2.	Treść wniosku	829
3.3.3.	Opłata sądowa	830
3.3.4.	Przymus adwokacko-radcowski	830
3.3.5.	Uzupełnienie braków wniosku	835
3.4.	Odmowa przyjęcia wniosku o wznowienie postępowania jako oczywiście bezzasadnego	835
3.5.	Rozpoznanie wniosku	838
3.6.	Inicjowanie wznowienia postępowania z urzędu	840
3.7.	Rodzaje orzeczeń w przedmiocie wznowienia postępowania	841

Rozdział X

Postępowanie po uprawomocnieniu się orzeczenia	845
1. Podjęcie postępowania warunkowo umorzonego	845
1.1. Podstawy podjęcia postępowania	845
1.2. Tryb podjęcia postępowania	846
1.3. Forum orzekania	846
1.4. Udział w posiedzeniu	846
1.5. Czynności sprawdzające	847
1.6. Rodzaje orzeczeń	847
1.7. Zaskarżenie orzeczenia	848
1.8. Podjęcie postępowania	848
2. Postępowanie o odszkodowanie za niesłuszne skazanie, tymczasowe aresztowanie lub zatrzymanie	848
2.1. Prawo do odszkodowania i zadośćuczynienia	848
2.2. Zasady odpowiedzialności Skarbu Państwa	850
2.3. Właściwość sądu	851
2.4. Wniosek o odszkodowanie i zadośćuczynienie	851
2.5. Udział pełnomocnika	852
2.6. Treść wniosku	852
2.7. Odpis wniosku	853
2.8. Koszty postępowania	853
2.9. Złożenie wniosku	854
2.10. Termin złożenia wniosku	854
2.11. Rozpoznanie wniosku	855
2.12. Strony postępowania	855
2.13. Udział w rozprawie	856
2.14. Przebieg rozprawy	857
2.14.1. Rozpoczęcie rozprawy	857
2.14.2. Przewód sądowy	857
2.14.3. Głosy końcowe	858
2.14.4. Wyrokowanie	858
2.15. Zaskarżenie wyroku	859
3. Prośba o ułaskawienie	859
3.1. Prawo łaski	859
3.2. Wszczęcie postępowania	861
3.3. Wszczęcie postępowania z urzędu	861

3.4. Wszczęcie postępowania na wniosek (prośba o ułaskawienie)	861
3.5. Forma i treść prośby o ułaskawienie	862
3.6. Adresat prośby o ułaskawienie	862
3.7. Prośba do Prezydenta RP	862
3.8. Prośba do Prokuratora Generalnego	863
3.9. Prośba skierowana do sądu	863
3.10. Opłata	863
3.11. Rozpoznanie prośby o ułaskawienie	863
3.12. Dostęp do opinii	865
3.13. Ponowna prośba o ułaskawienie	865
4. Postępowanie w przedmiocie wydania wyroku łącznego	866
4.1. Przesłanki wydania wyroku łącznego	866
4.2. Właściwość sądu	866
4.3. Wszczęcie postępowania	867
4.4. Forma i treść wniosku o wydanie wyroku łącznego ...	867
4.5. Wnioski dowodowe	867
4.6. Rozpoznanie wniosku na posiedzeniu	868
4.7. Rozpoznanie wniosku na rozprawie	868
4.7.1. Rozprawa w formie zdalnej	869
4.7.2. Udział obrońcy	870
4.7.3. Udział skazanego	872
4.7.4. Przebieg rozprawy	875
4.7.4.1. Rozpoczęcie rozprawy	875
4.7.4.2. Przewód sądowy	875
4.7.4.3. Głosy końcowe	875
4.7.4.4. Zasady wymiaru kary łącznej	876
4.7.4.5. Wydanie wyroku łącznego	879
4.7.4.6. Zaskarżenie wyroku	880
4.7.4.7. Udział skazanego i obrońcy w rozprawie apelacyjnej	881
Wzory pism procesowych	883
Wzór nr 1. Zażalenie	884
Wzór nr 2. Apelacja	888
Wzór nr 3. Uzupełnienie apelacji w związku z uzupełnieniem uzasadnienia wyroku (art. 449a § 3 k.p.k.)	895

Wzór nr 4. Kasacja	898
Wzór nr 5. Skarga na wyrok sądu odwoławczego	904
Wzór nr 6. Subsydiarny akt oskarżenia	909
Wzór nr 7. Prywatny akt oskarżenia	913

WYKAZ SKRÓTÓW

Akty prawne

EKPC	– Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sporządzona w Rzymie 4.11.1950 r. (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.)
k.c.	– ustawa z 23.04.1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. z 2019 r. poz. 1145 ze zm.)
k.k.	– ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 2019 r. poz. 1950 ze zm.)
k.k.s.	– ustawa z 10.09.1999 r. – Kodeks karny skarbowy (Dz.U. z 2020 r. poz. 19 ze zm.)
k.k.w.	– ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. z 2020 r. poz. 523 ze zm.)
Konstytucja RP	– Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2.04.1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.)
k.p.c.	– ustawa z 17.11.1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. z 2019 r. poz. 1460 ze zm.)
k.p.k.	– ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 2020 r. poz. 30 ze zm.)
k.p.w.	– ustawa z 24.08.2001 r. – Kodeks postępowania w sprawach o wykroczenia (Dz.U. z 2020 r. poz. 729 ze zm.)
k.r.o.	– ustawa z 25.02.1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. z 2019 r. poz. 2086 ze zm.)
nowelizacja z 27.09.2013 r.	– ustawa z 27.09.2013 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 1247 ze zm.)

- nowelizacja z 11.03.2016 r. – ustawa z 11.03.2016 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 437 ze zm.)
- nowelizacja z 19.07.2019 r. – ustawa z 19.07.2019 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 1694)
- pr. adw. – ustawa z 26.05.1982 r. – Prawo o adwokaturze (Dz.U. z 2019 r. poz. 1513 ze zm.)
- pr. pras. – ustawa z 26.01.1984 r. – Prawo prasowe (Dz.U. z 2018 r. poz. 1914)
- p.u.s.p. – ustawa z 27.07.2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz.U. z 2020 r. poz. 365 ze zm.)
- reg. sąd. – rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 18.06.2019 r. – Regulamin urzędowania sądów powszechnych (Dz.U. poz. 1141)
- reg. SN – rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z 29.03.2018 r. – Regulamin Sądu Najwyższego (Dz.U. poz. 660 ze zm.)
- r.p.k.a. – rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 3.10.2016 r. w sprawie ponoszenia przez Skarb Państwa kosztów nieopłaconej pomocy prawnej udzielonej przez adwokata z urzędu (Dz.U. z 2019 r. poz. 18)
- r.p.k.r. – rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 3.10.2016 r. w sprawie ponoszenia przez Skarb Państwa kosztów nieopłaconej pomocy prawnej udzielonej przez radcę prawnego z urzędu (Dz.U. z 2019 r. poz. 68)
- r.p.z.t. – rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 18.06.2003 r. w sprawie postępowania o zachowanie w tajemnicy okoliczności umożliwiających ujawnienie tożsamości świadka oraz sposobu postępowania z protokołami z zeznań tego świadka (Dz.U. z 2019 r. poz. 110)
- r.w.s.o.w. – rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 18.06.2003 r. w sprawie wysokości i sposobu obliczania wydatków Skarbu Państwa w postępowaniu karnym (Dz.U. z 2013 r. poz. 663)
- u.o.i.n. – ustawa z 5.08.2010 r. o ochronie informacji niejawnych (Dz.U. z 2019 r. poz. 742)
- u.o.k. – ustawa z 23.06.1973 r. o opłatach w sprawach karnych (Dz.U. z 1983 r. Nr 49, poz. 223 ze zm.)

- u.r.p. – ustawa z 6.07.1982 r. o radcach prawnych (Dz.U. z 2020 r. poz. 75 ze zm.)
- ustawa o Policji – ustawa z 6.04.1990 r. o Policji (Dz.U. z 2020 r. poz. 360 ze zm.)
- u.ś.k. – ustawa z 25.06.1997 r. o świadku koronnym (Dz.U. z 2016 r. poz. 1197)

Czasopisma i orzecznictwo

- Biul. PK – Biuletyn Prawa Karnego
- KZS – Krakowskie Zeszyty Sądowe
- OSA – Orzecznictwo Sądu Apelacyjnego
- OSNC – Orzecznictwo Sądu Najwyższego – Izba Cywilna (od 1995 r.)
- OSNK – Orzecznictwo Sądu Najwyższego – Izba Karna
- OSNKW – Orzecznictwo Sądu Najwyższego – Izba Karna i Wojskowa
- OSNPG – Orzecznictwo Sądu Najwyższego – Zbiór Prokuratury Generalnej
- OSNwSK – Orzecznictwo Sądu Najwyższego w Sprawach Karnych
- OSP – Orzecznictwo Sądów Polskich
- OSPiKA – Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych
- OTK-A – Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego, seria A
- Prok. i Pr. – Prokuratura i Prawo
- Prok. i Pr.-wkl. – Prokuratura i Prawo (wkładka)

Inne

- ETPC – Europejski Trybunał Praw Człowieka
- SA – sąd apelacyjny
- SN – Sąd Najwyższy
- TK – Trybunał Konstytucyjny

PRZEDMOWA

Udział obrońcy i pełnomocnika w sprawach karnych wiąże się z dokonywaniem czynności procesowych w ramach stosunku pełnomocnictwa. Wymaga to znajomości przepisów Kodeksu postępowania karnego oraz umiejętności ich interpretacji. Profesjonalny pełnomocnik powinien być zatem dobrze przygotowany do wykonywania swojego zawodu. W spełnieniu tych wymagań ma pomóc ta książka, której głównym celem jest analiza przepisów procesowych w aspekcie ich praktycznego stosowania. Nie można jednak pominąć zagadnień teoretycznych, bez których znajomości trudno zrozumieć istotę poszczególnych instytucji procesowych. Dlatego w niezbędnym zakresie i w skrótovej formie zostały przedstawione rozważania prawne, co w połączeniu z praktycznymi wskazówkami pozwala lepiej wyjaśnić znaczenie poszczególnych czynności procesowych podejmowanych przez obrońcę i pełnomocnika. Wskazano także najważniejsze orzeczenia Sądu Najwyższego dotyczące tych zagadnień procesowych, które wzbudzają wątpliwości interpretacyjne. W celu zwiększenia praktycznego waloru książki przedstawiono również zasady sporządzania podstawowych pism procesowych w formie ich wzorów, które dotyczą zażalenia, apelacji, kasacji, skargi na wyrok sądu odwoławczego, subsydiarnego i prywatnego aktu oskarżenia.

Układ książki został oparty na systematyce przepisów Kodeksu postępowania karnego. Na początku omówiono zagadnienia ogólne dotyczące statusu prawnego obrońcy i pełnomocnika w powiązaniu z zasadami prawa do obrony i kontradyktoryjności, a następnie wskazano podstawy nawiązania stosunku reprezentacji procesowej i zakresu uprawnień wynikających z pełnionej funkcji procesowej.

W dalszej części przedstawiono czynności obrońcy i pełnomocnika w postępowaniu przygotowawczym, w którym ich udział, ze względu na zasadę tajności tego postępowania, jest znacznie ograniczony. Odrębnie omówiono budzącą w praktyce wątpliwości interpretacyjne instytucję subsydiarnego aktu oskarżenia. W postępowaniu sądowym czynności obrońcy i pełnomocnika przedstawiono w poszczególnych stadiach tego postępowania, tj. przed sądem pierwszej i drugiej instancji, z uwzględnieniem udziału w posiedzeniach i rozprawie głównej, a także w wypadku uruchomienia trybów konsensualnych. Omówiono również udział obrońcy i pełnomocnika w postępowaniach szczególnych.

W odniesieniu do postępowania odwoławczego odrębnie przedstawiono czynności związane z wszczęciem kontroli apelacyjnej oraz zagadnienia ogólne dotyczące prawa, terminu i sposobu wniesienia środków odwoławczych. Szczegółowo omówiono warunki formalne środka odwoławczego z uwzględnieniem jego kierunku, przedstawiono także zagadnienie granic kontroli odwoławczej wyznaczanych przez skarżącego oraz w przypadku, gdy sąd działa z urzędu. Czynności obrońcy i pełnomocnika w postępowaniu odwoławczym wiążą się też z występowaniem przed sądem odwoławczym. W tym aspekcie przedstawiono przebieg posiedzenia zażaleniowego i rozprawy apelacyjnej.

W podobny sposób zaprezentowano czynności obrońcy i pełnomocnika w wypadku skorzystania z nadzwyczajnych środków zaskarżenia. Przedstawione zostały zasady wnoszenia kasacji, skargi na wyrok sądu odwoławczego i występowania z wnioskiem o wznowienie postępowania oraz wymogi, jakie muszą spełniać te środki zaskarżenia. Wskazano również możliwe sposoby ich rozstrzygnięcia w powiązaniu z prawem do udziału w czynnościach sądu. Dotyczy to zwłaszcza kwestii stawiennictwa obrońcy i pełnomocnika na rozprawę kasacyjną.

W końcowej części książki omówiono czynności obrońcy i pełnomocnika w postępowaniach wszczętych po uprawomocnieniu się orzeczenia.

Odrębnie przedstawiono zagadnienia dotyczące kosztów procesu w rozbiciu na poszczególne etapy postępowania sądowego, a więc przed sądem pierwszej i drugiej instancji oraz w wypadku wniesienia nadzwyczajnych środków zaskarżenia. Reguły rządzące tymi kosztami omówiono z uwzględnieniem kosztów pomocy prawnej udzielanej przez adwokata lub radcę prawnego ustanowionego z wyboru albo wyznaczonego z urzędu.

Na zakończenie tego wprowadzenia należy wyrazić nadzieję, że niniejsze opracowanie okaże się pomocne dla praktyków w stosowaniu przepisów Kodeksu postępowania karnego.

Publikacja uwzględnia ostatnią dużą nowelizację Kodeksu postępowania karnego dokonaną ustawą z 19.07.2019 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 1694), która weszła w życie z dniem 5.10.2019 r., zaś przepisy dotyczące sporządzania uzasadnienia wyroku na formularzu – z dniem 5.12.2019 r. Nowelizacja ta wprowadza szereg istotnych zmian w procedurze karnej, które zostały w tym wydaniu książki uwzględnione i omówione ze szczególnym uwypukleniem tych, które dotyczą czynności dokonywanych przez obrońcę lub pełnomocnika. I tak przykładowo szerokiej analizie poddano nowe przepisy regulujące udział stron i ich przedstawicieli procesowych w posiedzeniu i rozprawie, pozwalające na ich przeprowadzenie pomimo usprawiedliwionej nieobecności strony (nowy art. 117 § 3a k.p.k.) albo usprawiedliwionej nieobecności oskarżonego lub obrońcy (nowy art. 378a k.p.k.). Celem tej nowelizacji, jak wynika z uzasadnienia rządowego projektu, było usprawnienie i przyspieszenie postępowania sądowego, co jednak niekiedy czynione jest kosztem gwarancji i uprawnień procesowych stron. Szczególne zatem przepisy, które wprowadzają w tym zakresie ograniczenia, wymagają dokładnej analizy i holistycznej interpretacji. Kolejna w ciągu niespełna 5 lat duża nowelizacja procedury karnej (wcześniejsze dokonane ustawami z 27.09.2013 r. i 20.02.2015 r., które weszły w życie 1.07.2015 r., i ustawą z 11.03.2016 r., obowiązującą od 15.04.2016 r.) powoduje, że w gąszczu znowelizowanych przepisów nie jest łatwo się poruszać. Uwzględniono także ostatnie zmiany wprowadzone do Kodeksu postępowania karnego ustawą z 31.03.2020 r.

o zmianie ustawy o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 568 ze zm.) oraz ustawą z 19.06.2020 r. o dopłatach do oprocentowania kredytów bankowych udzielanych przedsiębiorcom dotkniętym skutkami COVID-19 oraz o uproszczonym postępowaniu o zatwierdzenie układu w związku z wystąpieniem COVID-19 (Dz.U. poz. 1086). W wyniku tych nowelizacji do Kodeksu postępowania karnego wprowadzono nowe przepisy dotyczące m.in. środków przymusu – art. 250 § 3b–3h, art. 251 § 4, art. 258a, 276a i 276a § 1a k.p.k., a także zmieniono niektóre przepisy dotyczące postępowania w przedmiocie wydania wyroku łącznego w związku ze zmianą modelu orzekania kary łącznej w Kodeksie karnym. Nowelizacja z 19.06.2020 r. rozszerzyła możliwość dokonywania czynności procesowych na odległość poprzez wprowadzenie posiedzenia i rozprawy w formie zdalnej (art. 96a, 250 § 3b–3h i art. 374 § 3–9 k.p.k.).

Dlatego obecne wydanie książki stanowi swoisty przewodnik po zmianach, w którym w sposób systemowy przedstawiono aktualny stan prawny.

Niniejsze wydanie uwzględnia stan prawny oraz orzecznictwo Sądu Najwyższego na dzień 1.08.2020 r.

Dariusz Świecki

Rozdział I

ZAGADNIENIA OGÓLNE

1. Zasada kontradiktoryjności i zasada prawa do obrony

1.1. Zasada kontradiktoryjności

Zasada kontradiktoryjności to dyrektywa, w myśl której proces jest prowadzony w formie **sporu równouprawnionych stron przed bezstronnym sądem**. Zasada ta oparta została na rozdzieleniu funkcji procesowych: oskarżenia, obrony i orzekania. Funkcje te wykonywane są przez różne podmioty. W ramach wykonywania funkcji oskarżenia występuje oskarżyciel, a funkcję obrony realizuje oskarżony. Oskarżony ma prawo do obrony, czyli do korzystania z pomocy obrońcy. Udział obrońcy w procesie karnym wynika z zasady prawa do obrony. Obrońca może zostać ustanowiony z wyboru lub wyznaczony z urzędu. W tym drugim przypadku ustawa określa podstawy wyznaczenia obrońcy z urzędu. Wynikają one z konieczności posiadania obrońcy przez oskarżonego (obrona obligatoryjna) albo nieposiadania przez niego wystarczających środków finansowych na ustanowienie obrońcy z wyboru (obrona fakultatywna). W pierwszym przypadku wyznaczenie obrońcy następuje niejako automatycznie, w drugim przypadku – na wniosek oskarżonego i po spełnieniu ustawowych przesłanek. Natomiast zasada kontradiktoryjności wymaga, aby podmiot inny niż oskarżony – który ma z oskarżonym prowadzić równorzędny spór – miał również uprawnienie do korzystania z pomocy prawnej w procesie. Dlatego też

ustawodawca przyznał mu prawo do korzystania z pomocy pełnomocnika. Tak więc w procesie **po stronie oskarżonego występuje obrońca, pełnomocnik zaś reprezentuje inne strony niż oskarżony oraz podmioty niebędące stronami**. Nie dotyczy to jednak oskarżyciela publicznego. Jeżeli jest nim prokurator, to działa zawsze osobiście, natomiast nieprokuratorski oskarżyciel publiczny – przez swoich pracowników.

1.2. Zasada prawa do obrony

Zasada prawa do obrony została wyrażona w art. 6 k.p.k. Jest to również zasada konstytucyjna, gdyż zgodnie z art. 42 ust. 2 Konstytucji RP **każdy, przeciwko komu prowadzone jest postępowanie karne, ma prawo do obrony we wszystkich stadiach postępowania**. Może w szczególności wybrać obrońcę lub na zasadach określonych w ustawie korzystać z obrońcy z urzędu. Także w prawie międzynarodowym prawo do obrony jest silnie eksponowane. Stanowi o nim Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych (Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167), który w art. 14 ust. 3 lit. d wymaga, aby oskarżony został poinformowany o prawie do posiadania obrońcy. Natomiast europejska Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.) w art. 6 ust. 3 lit. c gwarantuje oskarżonemu prawo do bronięcia się osobiście lub przez ustanowionego przez siebie obrońcę, a jeśli nie ma on wystarczających środków na pokrycie kosztów obrony – do bezpłatnego korzystania z pomocy obrońcy wyznaczonego z urzędu, gdy wymaga tego dobro wymiaru sprawiedliwości.

Prawo oskarżonego do posiadania i korzystania z pomocy obrońcy nie może być ograniczone. W doktrynie przyjmowany jest podział na obronę materialną i obronę formalną.

Przez **obronę materialną** rozumie się wszelką działalność wykonywaną przez kogokolwiek (oskarżonego, obrońcę, przedstawiciela ustawowego, oskarżyciela publicznego), służącą temu, aby oskarżony nie poniósł kary niesłusznie lub ponad miarę swojego przewinienia.

Przez **obronę formalną** rozumie się prawo oskarżonego do korzystania z pomocy obrońcy polegające na możliwości ustanowienia obrońcy z wyboru lub posiadania obrońcy z urzędu. O tym prawie należy pouczyć podejrzanego przed pierwszym przesłuchaniem (art. 300 § 1 k.p.k.).

Prawo do obrony przysługuje oskarżonemu na wszystkich etapach postępowania karnego, nawet po jego prawomocnym zakończeniu. Dotyczy to przede wszystkim postępowania w przedmiocie wydania wyroku łącznego oraz wnoszenia kasacji i wniosku o wznowienie postępowania. W procesie karnym oskarżony (podejrzaný) może mieć **jednocześnie nie więcej niż trzech obrońców** (art. 77 k.p.k.). Przepis ten, wprowadzający limit trzech obrońców – *lege non distinguente* – dotyczy zarówno obrońców z wyboru, jak i obrońców z urzędu (wyrok SN z 14.01.2005 r., V KK 309/04, OSNKW 2005/2, poz. 19).

Ze względu na jednoznaczne brzmienie art. 81 § 1 k.p.k. – „jeżeli (...) oskarżony nie ma obrońcy z wyboru” – oskarżony nie może skutecznie wnosić o wyznaczenie dodatkowo jeszcze obrońcy z urzędu, gdy ma obrońcę z wyboru, argumentując, że posiadanie jednego obrońcy nie zapewni mu realnego prawa do obrony materialnej, a nie jest w stanie bez uszczerbku dla niezbędnego utrzymania siebie i rodziny ustanowić więcej niż jednego obrońcy (art. 78 § 1 k.p.k.).

Jeżeli oskarżony ustanowił więcej niż jednego obrońcę, to **każdy z nich ma prawo do działania obok pozostałych obrońców**. Organ procesowy ma obowiązek traktować jednakowo wszystkich ustanowionych obrońców – np. należy zawiadomić każdego z obrońców o czynnościach, w których mogą wziąć udział.

Prawidłowe wykonywanie obowiązków przez organ procesowy wobec jednego obrońcy nie konwaliduje uchybienia popełnionego wobec innego obrońcy (wyrok SN z 17.03.1980 r., II KR 319/79, OSNKW 1980/5–6, poz. 50). Wobec tego przyjmuje się, że brak zawiadomienia o terminach rozpraw jednego z trzech obrońców, których może ustanowić oskarżony, stanowi naruszenie przepisów postępo-

wania (art. 117 § 1 i art. 6 w zw. z art. 77 k.p.k.), które powodują, że konieczne jest przeprowadzenie na nowo przewodu w całości (art. 437 § 2 *in fine*), nawet jeżeli oskarżony korzystał w toku postępowania przed sądem pierwszej instancji z pomocy dwóch innych obrońców (postanowienie SN z 29.10.2019 r., V KS 41/19, OSNK 2019/11–12, poz. 73).

1.2.1. Sprzeczność interesów

W tym samym postępowaniu obrońca może bronić kilku oskarżonych, jeżeli ich interesy nie pozostają w sprzeczności (art. 85 § 1 k.p.k.). Przepis ten stanowi realizację zasady, że obrońca może działać tylko na korzyść oskarżonego (art. 86 § 1 k.p.k.). W wypadku podjęcia obrony kilku oskarżonych, których interesy pozostają w konflikcie, obrońca staje przed dylematem, którego z oskarżonych bronić, często kosztem pozostałych, co czyni ich obronę pozorną.

 Pojęcie sprzeczności interesów jest sformulowaniem ocennym, wymagającym każdorazowej merytorycznej oceny przez obrońcę i sąd. **Sprzeczność interesów** kilku oskarżonych bronionych przez jednego obrońcę zachodzi wtedy, gdy do obrony jednego z nich konieczne byłoby podważenie wiarygodności innego, co prowadziłoby do utraty zaufania oskarżonych do obrony. Taka sytuacja zachodzi wówczas, gdy oskarżeni pomawiają się wzajemnie lub gdy występują w ich wyjaśnieniach istotne sprzeczności co do przebiegu inkryminowanego zdarzenia, zwłaszcza w zakresie udziału i roli każdego z nich w popełnieniu przestępstwa, co wymagałoby od ich obrońcy dezawuowania treści złożonych przez nich wyjaśnień. Ilekroć bowiem wyjaśnienia jednego z oskarżonych lub dowody przezeń powołane i ich ocena godzą w interes drugiego oskarżonego, tylekroć powstaje kolizja interesów, która nie pozwala, aby jeden obrońca bronił obu oskarżonych. Nie zawsze jednak fakt istnienia sprzeczności w wyjaśnieniach oskarżonych korzystających z pomocy jednego obrońcy musi skutkować sprzecznością ich interesów, gdyż jeśli dotyczy okoliczności mało istotnych (drugorzędnych), to nie ma znaczenia dla ustalenia zakresu ich odpowiedzialności karnej. W wypadku popełnienia przestępstwa wspólnie i w porozumieniu nie zachodzi konieczność posia-

dania przez każdego z oskarżonych odrębnego obrońcy, gdy oskarżeni nie przyznali się do zarzucanego im czynu i nie obciążali się wzajemnie (wyroki SN: z 17.12.1982 r., IV KR 278/82, OSNPG 1983/5, poz. 57; z 19.12.1988 r., I KR 348/88, OSNKW 1989/5–6, poz. 45; z 22.04.2010 r., II KK 268/09, OSNwSK 2010/1, poz. 881; postanowienie SN z 15.02.2007 r., IV KK 244/06, OSNwSK 2007/1, poz. 439). W wypadku obrony obligatoryjnej uchybienie w postaci nieposiadania obrońcy (art. 439 § 1 pkt 10 k.p.k.) zachodzi także wówczas, gdy jeden obrońca niezbędny bronił kilku oskarżonych, gdy ich interesy były sprzeczne (postanowienie SN z 7.12.2004 r., IV KK 276/04, OSNwSK 2004/1, poz. 2276).

W postępowaniu sądowym **w przedmiocie stwierdzenia sprzeczności interesów** orzeka sąd, a w postępowaniu przygotowawczym – prezes sądu właściwego do rozpoznania sprawy (przewodniczący wydziału, upoważniony sędzia). Niemniej jednak – niezależnie od wskazanego trybu postępowania – w pierwszej kolejności uprawniony do oceny, czy zachodzi sprzeczność interesów oskarżonych, jest sam obrońca. Stwierdziwszy taką sprzeczność przed powstaniem stosunku obrończego, adwokat lub radca prawny nie powinien podejmować się obrony wszystkich oskarżonych. Jeśli taką sprzeczność obrońca dostrzeże w toku postępowania karnego, to powinien wypowiedzieć upoważnienie do obrony bronionym przez siebie oskarżonym, a gdy został wyznaczony z urzędu, powinien zwrócić się do prezesa właściwego sądu lub do sądu o wyznaczenie innego obrońcy z urzędu.

Jeżeli taka sprzeczność nie zostanie dostrzeżona przez samego obrońcę, to sposób reakcji sądu – gdy uzna on, że sprzeczność jednak zachodzi – zależy od tego, czy obrońca został ustanowiony z wyboru, czy wyznaczony z urzędu. W pierwszej sytuacji sąd wydaje postanowienie stwierdzające konflikt interesów oskarżonych i określa im termin wyznaczenia innych obrońców. W drugiej sytuacji sąd wydaje postanowienie o zwolnieniu dotychczasowego obrońcy z obowiązku obrony wszystkich oskarżonych i wyznacza każdemu z nich obrońcę z urzędu. Na to postanowienie obrońca i oskarżeni mogą wnieść zażalenie. Należy zauważyć, że zawarte w art. 85 § 2 zdanie pierwsze *in fine* k.p.k. określenie „innych obrońców” wskazuje, że stwierdzenie kon-

fliktu interesów oznacza, iż dotychczasowy obrońca nie może w ogóle występować w danej sprawie, broniąc np. tylko jednego z oskarżonych, a wypowiadając upoważnienie do obrony innym. Dotyczy to także obrońcy z urzędu. Takie rozwiązanie jest podyktowane koniecznością odsunięcia podejrzeń, że dotychczasowy obrońca, pozostając w sprawie, mógłby wykorzystać uzyskane wcześniej informacje przeciwko innym oskarżonym, których przedtem bronił, i zwalczać ich twierdzenia w celu polepszenia sytuacji tego oskarżonego, którego dalej broni.

1.2.2. Samodzielność obrońcy

 Obrońca powołany jest do obrony oskarżonego, a więc strzeżenia jego praw i interesów w procesie karnym. Pozycja obrońcy w procesie karnym jest niezależna od oskarżonego, z tym zastrzeżeniem, że **działania obrońcy nie wyłączają możliwości działania samego oskarżonego** (art. 86 § 2 k.p.k.). Obrońca działa samodzielnie i nie musi kształtować prowadzonej linii obrony pod dyktando oskarżonego (por. postanowienie SN z 23.02.2012 r., III KO 97/11, OSNKW 2012/9, poz. 91).

Samodzielność obrońcy w procesie karnym oznacza, że:

- 1) **obrońca nie jest związany wolą oskarżonego** i może skutecznie podejmować czynności procesowe **wbrew stanowisku oskarżonego, ale na jego korzyść**;
- 2) obrońca może samodzielnie przedsięwziąć czynności procesowe bez zgody oskarżonego, nawet w wypadku jego sprzeciwu;
- 3) oskarżony nie może skutecznie zlecić obrońcy dokonania określonej czynności procesowej lub nakazać przyjęcia określonej linii obrony **wbrew przekonaniu obrońcy w tym przedmiocie**;
- 4) oskarżony nie jest uprawniony do odwołania (cofnięcia) czynności procesowej dokonanej przez obrońcę, chyba że ustawa nadaje mu takie prawo.

Pozycja obrońcy jest niezależna od oskarżonego w zakresie taktyki i sposobu wykonywania obrony. Dlatego też możliwe jest dokonywanie sprzecznych czynności procesowych oskarżonego i obrońcy,

np. składanie przez obrońcę wniosków dowodowych wbrew woli oskarżonego czy kwestionowanie prawdziwości przyznania się oskarżonego do winy. Obrońcy wolno żądać uniewinnienia, gdy oskarżony przyznaje się do winy, bądź złożyć wniosek dowodowy na okoliczność alibi, gdy oskarżony nie kwestionuje swojego sprawstwa. Wskazane jest jednak, aby obrońca, zanim podejmie działania wbrew woli oskarżonego, uprzedził go o tym, dając możliwość ewentualnego cofnięcia upoważnienia do obrony, a przy obronie z urzędu – wystąpienia z wnioskiem o wyznaczenie nowego obrońcy.

W razie **sprzeczności czynności procesowych obrońcy i oskarżonego** organ procesowy powinien ocenić, czy obrońca nie działa na niekorzyść oskarżonego. Gdyby tak było, powinien uwzględnić tylko czynność oskarżonego. Jeżeli natomiast działanie obrońcy jest korzystne dla oskarżonego, obie czynności powinny zostać przeprowadzone.

Samodzielność obrońcy oznacza, że oskarżony nie jest uprawniony do **odwołania (cofnięcia) czynności procesowej dokonanej przez obrońcę**, chyba że ustawa nadaje mu takie prawo. Tak jest w wypadku wniesienia przez obrońcę środka odwoławczego, który może zostać cofnięty przez oskarżonego, z wyjątkiem sytuacji, gdy zachodzi wypadek obrony obowiązkowej określony w art. 79 k.p.k. (art. 431 § 2 k.p.k.). W innych sytuacjach, np. złożenia przez obrońcę wniosku dowodowego, oskarżony nie jest uprawniony do jego cofnięcia.

W pewnych układach procesowych samodzielność obrońcy jest również ograniczona przez **wymóg dokonania czynności wyłącznie przez oskarżonego**. Dotyczy to rozpoznawania spraw w tzw. trybach konsensualnych (skazanie bez przeprowadzenia rozprawy oraz dobrowolne poddanie się karze), kiedy ustawa wymaga zawarcia porozumienia z oskarżonym. Także zastosowanie instytucji warunkowego umorzenia postępowania na wniosek prokuratora (art. 336 § 1 k.p.k.) lub z urzędu przez sąd na posiedzeniu (art. 339 § 1 pkt 2 k.p.k.) uzależnione jest od braku sprzeciwu ze strony oskarżonego (art. 341 § 2 k.p.k.). Po otwarciu przewodu sądowego na pierwszej rozprawie głównej cofnięcie aktu oskarżenia przez oskarżyciela

publicznego dopuszczalne jest jedynie za zgodą oskarżonego (art. 14 § 2 zdanie drugie k.p.k.). Zgoda oskarżonego jest wymagana również na odstąpienie od oskarżenia w postępowaniu prywatnoscargowym (art. 496 § 1 i 2 k.p.k.). Ponadto rozszerzenie oskarżenia o inny czyn oprócz zarzucanego w akcie oskarżenia wymaga zgody oskarżonego (art. 398 § 1 k.p.k.). W tych przypadkach o zastosowaniu lub niezastosowaniu wskazanych instytucji decyduje wyłącznie oskarżony, przy czym jego stanowisko może zostać przekazane organowi procesowemu za pośrednictwem obrońcy. Gdyby natomiast zachodziła różnica zdań między obrońcą a oskarżonym, decyduje wola oskarżonego.

Samodzielność obrońcy nie oznacza oczywiście nieliczenia się ze zdaniem oskarżonego i z jego wolą w kwestii podjęcia lub niepodjęcia określonych działań procesowych. Wymaga tego prawidłowo prowadzona obrona, która powinna opierać się na wzajemnym zaufaniu i konsultowaniu z oskarżonym podejmowanych przez obrońcę czynności procesowych.

Z istoty obrony wynika, że **obrońca może działać jedynie na korzyść oskarżonego** (art. 86 § 1 k.p.k.). Powstaje w związku z tym pytanie, jak organ procesowy powinien potraktować czynność obrońcy, której skutek można przewidzieć jako niekorzystny dla oskarżonego. Jeżeli czynność jest ze swej natury niekorzystna dla oskarżonego, organ procesowy powinien nie dopuścić do wywołania przez nią niekorzystnego skutku dla oskarżonego. Przykładowo w wypadku zaskarżenia wyroku na niekorzyść oskarżonego przez obrońcę przewodniczący wydziału powinien odmówić przyjęcia takiej apelacji jako pochodzącej od osoby nieuprawnionej (art. 429 § 1 k.p.k.). Obrońca, *a contrario* z art. 86 § 1 k.p.k., nie jest osobą uprawnioną do działania na niekorzyść oskarżonego. Przy wniosku dowodowym sąd powinien go oddalić, uznając, że złożenie przez obrońcę takiego wniosku jest niedopuszczalne, co nie wyłącza dopuszczenia dowodu z urzędu.

Do czynności negatywnych dla oskarżonego należy zaliczyć także zaniedbania obrońcy, które wywołują niekorzystny skutek, np. uchybienie terminowi zawitemu do wniesienia środka zaskarżenia. „Zawinione” przez obrońcę uchybienie terminowi jest

podstawą do jego przywrócenia na wniosek strony lub na wniosek obrońcy w trybie art. 126 § 1 k.p.k. (postanowienie SN z 27.01.1994 r., WO 11/94, OSNKW 1994/5–6, poz. 36).

Uprawnienia obrońcy do działania na rzecz oskarżonego są określone **granicą legalności działania obrońcy**, której nie wolno mu przekroczyć. Granicę tę wyznaczają nie tylko przepisy prawa, ale również zasady etyki adwokackiej – uchwała nr 2/XVIII/98 – Zbiór Zasad Etyki Adwokackiej i Godności Zawodu (Kodeks Etyki Adwokackiej) z 10.10.1998 r. (tekst jednolity z 27.02.2018 r.). Obrońca nie może prowadzić obrony w sposób sprzeczny z prawem, np. fałszować dowodów, wymuszać złożenia fałszywych zeznań lub zachęcać do tego, niszczyć dowodów rzeczowych.

2. Strony postępowania karnego

 Stronami postępowania karnego są ci jego uczestnicy, którzy **występują w procesie we własnym imieniu, mając interes prawny w określonym rozstrzygnięciu o przedmiocie procesu.**

Stronami postępowania przygotowawczego są **podejrzani i pokrzywdzony** (art. 299 § 1 k.p.k.).

Stronami w postępowaniu przed sądem są: **oskarżyciel publiczny, oskarżyciel posiłkowy, oskarżyciel prywatny i oskarżony** (dział III Kodeksu postępowania karnego). Jeżeli Kodeks postępowania karnego używa w znaczeniu ogólnym określenia „oskarżony”, odpowiednie przepisy mają zastosowanie także do podejrzanego (art. 71 § 3 k.p.k.).

2.1. Podejrzany

 Za podejrzanego uważa się osobę, co do której wydano **postanowienie o przedstawieniu zarzutów** albo której bez wydania takiego postanowienia **postawiono zarzut** w związku z przystąpieniem do przesłuchania w charakterze podejrzanego (art. 71 § 1 k.p.k.). W o-

rzecznictwie Sądu Najwyższego wskazuje się, że nie ma normatywnych podstaw do przyjęcia, że wszczęcie postępowania karnego przeciwko osobie następuje przed wydaniem postanowienia o przedstawieniu jej zarzutów albo przystąpieniem do przesłuchania jej w charakterze podejrzanego bez wydania takiego postanowienia. W szczególności nie wywołuje takiego skutku samo podjęcie czynności dowodowej ukierunkowanej na ściganie określonej osoby z powodu popełnienia przestępstwa (por. postanowienie SN z 25.09.2013 r., I KZP 7/13, OSNKW 2013/10, poz. 84).

W postępowaniu przygotowawczym toczącym się w formie śledztwa sporządza się **postanowienie o przedstawieniu zarzutu**, ogłasza je niezwłocznie podejrzanemu i przesłuchuje się go, chyba że ogłoszenie postanowienia lub przesłuchanie nie jest możliwe z powodu ukrywania się podejrzanego lub jego nieobecności w kraju (art. 313 § 1 k.p.k.). Jeżeli postępowanie przygotowawcze prowadzone jest w formie **dochodzenia**, nie jest wymagane sporządzenie postanowienia o przedstawieniu zarzutu. Osoba staje się podejrzanym z chwilą powiadomienia jej o treści zarzutu przed przystąpieniem do przesłuchania w charakterze podejrzanego, a treść zarzutu wpisywana jest do protokołu przesłuchania (art. 325g § 2 k.p.k.). W wypadkach niecierpiących zwłoki, o których mowa w art. 308 k.p.k., podejrzanym staje się osoba, którą przesłuchano w charakterze podejrzanego przed wydaniem postanowienia o przedstawieniu zarzutów. Przesłuchanie rozpoczyna się od informacji o treści zarzutu (art. 308 § 2 k.p.k.). Instytucja przedstawienia zarzutów składa się z określonych czynności procesowych. Dopiero ich nastąpienie powoduje przekształcenie postępowania przygotowawczego z fazy *in rem* w fazę *in personam*. Ma to znaczenie nie tylko z uwagi na uzyskanie statusu podejrzanego i związanych z nim uprawnień procesowych, ale także z punktu widzenia biegu terminu przedawnienia karalności przestępstwa, który ulega wydłużeniu (art. 102 k.k.).

2.2. Pokrzywdzony

Pokrzywdzonym jest **osoba fizyczna lub prawna, której dobro prawne zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone przez przestępstwo.**

N! Pokrzywdzonym może być także niemająca osobowości prawnej instytucja państwowa lub samorządowa oraz inna jednostka organizacyjna, której odrębne przepisy przyznają zdolność prawną (art. 49 § 1 i 2 k.p.k.). Przykładowo spółka jawna może występować w postępowaniu karnym w charakterze pokrzywdzonego, gdyż stosuje się wobec niej odpowiednio przepisy o osobach prawnych (art. 33¹ § 1 k.c.).

Za pokrzywdzonego uważa się także zakład ubezpieczeń w zakresie, w jakim pokrył szkodę wyrządzoną pokrzywdzonemu przez przestępstwo lub jest zobowiązany do jej pokrycia (art. 49 § 3 k.p.k.).

W sprawach o przestępstwa przeciwko prawom osób wykonujących pracę zarobkową, o których mowa w art. 218–221 oraz 225 § 2 k.k., organy Państwowej Inspekcji Pracy mogą wykonywać prawa pokrzywdzonego, jeżeli w zakresie swojego działania ujawniły przestępstwo lub wystąpiły o wszczęcie postępowania (art. 49 § 3a k.p.k.).

W sprawach o przestępstwa, którymi wyrządzono szkodę w mieniu instytucji lub jednostki organizacyjnej, o której mowa w art. 49 § 2 k.p.k., jeżeli nie działa organ pokrzywdzonej instytucji lub jednostki organizacyjnej, prawa pokrzywdzonego mogą wykonywać organy kontroli państwowej, które w zakresie swojego działania ujawniły przestępstwo lub wystąpiły o wszczęcie postępowania (art. 49 § 4 k.p.k.).

Bezpośredniość naruszenia lub zagrożenia dobra prawnego jest podstawowym wyznacznikiem pokrzywdzenia do celów postępowania karnego. Oznacza ona, że między czynem stanowiącym przestępstwo a naruszeniem (zagrożeniem) dobra danego podmiotu nie ma ogniw pośrednich. W orzecznictwie Sądu Najwyższego wskazuje się, że w wypadku przestępstw przeciwko mieniu sprawca kradzieży rzeczy ruchomej nie atakuje kradzionej rzeczy, która jest wyłącznie przedmiotem czynności wykonawczej, ale prawo własności tej rzeczy przysługujące innej osobie. Podobnie paser, dokonując nabycia rzeczy uzyskanej za pomocą czynu zabronionego, pomagając w jej zbyciu czy też przyjmując ją lub pomagając w jej ukryciu, in-

geruje w sposób bezpośredni w prawo własności osoby uprawnionej, uniemożliwia bowiem właścicielowi wykonywanie praw właścicielskich. Dlatego właściciel rzeczy może być podmiotem bezpośrednio pokrzywdzonym przestępstwem paserstwa (zob. uchwała SN z 26.06.2014 r., I KZP 8/14, OSNKW 2014/10, poz. 74). Przyjmuje się bowiem, że utrata rzeczy przez właściciela nie skutkuje ustaniem prawa własności. Właścicielowi skradzionej rzeczy nadal przysługują opisane uprawnienia z art. 140 k.c., a tym samym realizacja czynności wykonawczych z art. 291 § 1 k.k. narusza te uprawnienia. Czynności wykonawcze w rozumieniu art. 291 § 1 k.k. sprowadzają się zaś do nabycia, pomocy w zbyciu, przyjęciu oraz do pomocy w ukryciu, a ich realizacja łączy się z naruszeniem uprawnień przysługujących właścicielowi, wynikających z prawa własności. Skoro zaś zachowania te ukierunkowane są na uniemożliwienie właścicielowi realizowania uprawnień właścicielskich, to tym samym bezpośrednio naruszają prawo własności (por. postanowienie SN z 9.05.2019 r., III KK 89/18, LEX nr 2671180).

We wskazanych judykatach Sąd Najwyższy zaprezentował odmienny pogląd od spotykanego dotychczas w orzecznictwie, w którym przyjmowano, że w wypadku przestępstwa paserstwa osoba, której skradziono rzecz, jest tylko pośrednio pokrzywdzona tym przestępstwem (wyrok SN z 3.05.1984 r., I KR 74/84, OSNPG 1985/1, poz. 3; wyrok SA w Katowicach z 28.04.2011 r., II AKa 87/11, KZS 2011/9, poz. 68).

Bezpośrednie naruszenie (zagrożenie) może dotyczyć zarówno **dobra prawnego będącego głównym przedmiotem ochrony** (np. przestępstwa przeciwko życiu i zdrowiu – rozdział XIX Kodeksu karnego), jak i dobra prawnego będącego **ubocznym przedmiotem ochrony** (np. przestępstwo czynnej napaści na funkcjonariusza publicznego – art. 222 § 1 k.k., którego głównym przedmiotem ochrony jest działalność instytucji państwowych oraz samorządu terytorialnego – rozdział XXIX Kodeksu karnego, a ubocznym przedmiotem ochrony – nietykalność cielesna funkcjonariusza). Uboczny przedmiot ochrony zostanie uwidoczniiony, gdy zostanie przyjęta **kumulatywna kwalifikacja prawna** w warunkach art. 11 § 2 k.k. (np. jeśli

w wyniku czynnej napaści doszło do uszkodzenia ciała funkcjonariusza publicznego na czas poniżej 7 dni, to taki czyn podlega kwalifikacji z art. 222 § 1 i art. 157 § 2 w zw. z art. 11 § 2 k.k.).

 Dlatego w sprawie o przestępstwo z art. 241 § 1 k.k. osoba, której dotyczą ujawnione okoliczności, jest pokrzywdzoną w rozumieniu art. 49 § 1 k.p.k. tylko wtedy, gdy czyn ten jednocześnie wyczerpuje znamiona określone w innym przepisie karnym, którym to przestępstwem lub przestępstwem współukaranym jej dobro prawne zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone (uchwała SN z 21.10.2003 r., I KZP 29/03, OSNKW 2003/11–12, poz. 94).

W orzecznictwie Sądu Najwyższego wskazuje się, że przedmiotem ochrony przepisu art. 233 § 1 k.k. jest szeroko rozumiane dobro wymiaru sprawiedliwości, w szczególności zaś wartość, jaką jest zapewnienie wiarygodności ustaleń dokonywanych w postępowaniu sądowym lub innym postępowaniu przewidzianym w ustawie, a co za tym idzie – ochrona prawidłowości (trafności) wydawanych orzeczeń. Dobrem prawnym bezpośrednio naruszonym lub zagrożonym przez złożenie fałszywego zeznania jest zatem mające zapaść w tym postępowaniu orzeczenie, nie jest nim zaś dobro prawne uczestnika postępowania, w którym zeznanie zostało złożone, chyba że działanie to narusza również inny przepis chroniący bezpośrednio dobro prawne tej osoby (np. cześć, godność osobistą, mienie) (postanowienie SN z 1.04.2005 r., IV KK 42/05, OSNKW 2005/7–8, poz. 66). Natomiast w wypadku przestępstwa z art. 231 § 1 k.k. pokrzywdzony jest tylko taki podmiot, którego indywidualny interes został bezpośrednio zagrożony zachowaniem funkcjonariusza publicznego. W wypadku pokrzywdzenia gminy przestępstwem określonym w art. 231 § 1 k.k. (art. 49 § 1 k.p.k.) podmiotem uprawnionym do realizacji uprawnień przysługujących pokrzywdzonemu jest wójt (burmistrz, prezydent) (postanowienie SN z 23.09.2008 r., I KZP 16/08, OSNKW 2008/10, poz. 78).

Trzeba zauważyć, że przesłanka bezpośredniości naruszenia (zagrożenia) dobra prawnego jest elementem odróżniającym pokrzywdzonego od występującego w prawie cywilnym poszkodowanego.

Procesowa definicja pokrzywdzonego zawarta w art. 49 k.p.k. została w orzecznictwie Sądu Najwyższego zawężona do ujęcia materialnoprawnego przez wyrażenie poglądu, że pojęcie pokrzywdzonego relatywizuje się jedynie do zespołu znamion czynu będącego przedmiotem postępowania oraz czynów współukaranych (uchwała SN z 15.09.1999 r., I KZP 26/99, OSNKW 1999/11–12, poz. 69).

W świetle tego poglądu stroną postępowania karnego może być tylko pokrzywdzony, którego bezpośrednio naruszone lub zagrożone dobro prawne należy do znamion strony przedmiotowej zarzucanego podejrzanemu (oskarżonemu) przestępstwa lub do znamion przedmiotowych czynów współukaranych uprzednio lub następczo. Statusu pokrzywdzonego nie uzyskuje się w sytuacji, gdy doszło, co prawda, do bezpośredniego naruszenia (zagrożenia) dobra prawnego, jednakże nie należy ono do znamion strony przedmiotowej przestępstwa.

Przykładowo w sprawie o wypadek komunikacyjny, w którym zachowanie oskarżonego spowodowało obrażenia ciała dwóch osób – jednej na czas poniżej 7 dni (art. 157 § 2 k.k.), a drugiej na czas powyżej 7 dni (art. 157 § 1 k.k.) – do znamion strony przedmiotowej przestępstwa z art. 177 § 1 k.k. należą tylko obrażenia ciała określone w art. 157 § 1 k.k. Oznacza to, że osoba, która doznała obrażeń ciała na czas poniżej 7 dni, nie jest pokrzywdzoną w procesie karnym, a więc nie uzyskuje statusu strony.

Występują też przestępstwa, w których nie będzie pokrzywdzonego, gdy przedmiotem ochrony jest dobro ogólne (tzw. przestępstwa bez ofiar, np. art. 130 k.k. – przestępstwo szpiegostwa).

Reasumując, należy stwierdzić, że znaczenie pojęcia pokrzywdzonego, przy pominięciu jego zakresu podmiotowego, zakreśla kryteria naruszonego lub zagrożonego dobra prawnego oraz bezpośredniości naruszenia lub zagrożenia owego dobra. Pierwszy z wymienionych elementów przesądza o materialnoprawnym charakterze definicji pokrzywdzonego, co nakazuje oceniać jego pozycję w relacji do przedmiotu ochrony konkretnego przepisu materialnego prawa karnego, obejmującego zakresem okoliczności czynu, którego dotyczy postępowanie. Wobec tego

o pokrzywdzeniu decyduje bezpośrednio naruszonego lub zagrożonego dobra prawnego określonego podmiotu przez przestępstwo, stąd realnie o tym, czyje dobro prawne zostało w konkretnej sytuacji bezpośrednio naruszone lub zagrożone, decyduje prawo karne materialne, nie zaś indywidualne, subiektywne przekonanie osoby potencjalnie poszkodowanej. Za istotne przy tym uznaje się to, że do przyznania statusu pokrzywdzonego konieczne jest prawidłowe rozpoznanie nie tylko ogólnego lub rodzajowego, ale także indywidualnego przedmiotu ochrony analizowanej normy karnej (niezależnie od tego, czy chodzi o przedmiot główny, czy uboczny), przy jednoczesnym uwzględnieniu tego, iż dany czyn może wypełniać znamiona więcej niż jednego przepisu ustawy lub obejmować przestępstwo współukarane. Z kolei kryterium bezpośredniości naruszenia lub zagrożenia dobra prawnego danej osoby oznacza, że w relacji między czynem o konkretnych znamionach przestępstwa a naruszeniem lub zagrożeniem dobra tej osoby nie ma ogniw pośrednich, z czego wynika, że do kręgu pokrzywdzonych można zaliczyć tylko ten podmiot, którego dobro prawne zostało działaniem przestępnym naruszone wprost, a nie wskutek godzenia w inne dobro.

Za pokrzywdzonego, który **nie jest osobą fizyczną**, czynności procesowych dokonuje organ uprawniony do działania w jego imieniu (art. 51 § 1 k.p.k.).

Jeżeli pokrzywdzony jest **małoletni albo ubezwłasnowolniony całkowicie lub częściowo**, jego prawa wykonuje przedstawiciel ustawowy albo osoba, pod której stałą pieczęą pozostaje (art. 51 § 2 k.p.k.). Przepis ten ma charakter blankietowy o tyle, że nie wymienia się w nim organów uprawnionych do podejmowania czynności procesowych w imieniu pokrzywdzonych niebędących osobami fizycznymi, co oznacza, że w odniesieniu do konkretnego pokrzywdzonego każdorazowo niezbędne jest dokonanie stosownego w tym zakresie ustalenia, mającego podstawę w odpowiednich przepisach ustaw i ewentualnie w wynikających z nich regulacjach (postanowienie SN z 7.05.2014 r., IV KK 364/13, OSNKW 2014/12, poz. 88).

Jednakże rodzic małoletniego nie może, działając w charakterze przedstawiciela ustawowego, wykonywać praw tego małoletniego jako

pokrzywdzonego w postępowaniu karnym, w tym w postępowaniu z oskarżenia prywatnego, jeżeli oskarżonym jest drugie z rodziców. Zakaz reprezentacji małoletniego pokrzywdzonego przez jego rodzica jest uzasadniony nie tylko w tych postępowaniach karnych, w których drugi rodzic jest oskarżonym, ale także na etapie *in rem*, w którym drugi rodzic jest osobą podejrzaną o popełnienie przestępstwa na szkodę małoletnich dzieci (uchwała SN z 30.09.2010 r., I KZP 10/10, OSNKW 2010/10, poz. 84; postanowienie SN z 30.09.2015 r., I KZP 8/15, OSNKW 2015/12, poz. 100). Przedstawiony pogląd opiera się na treści art. 98 § 2 pkt 2 i § 3 k.r.o., z którego wynika, że żadne z rodziców nie może reprezentować dziecka przy czynnościach prawnych między dzieckiem a jednym z rodziców lub jego małżonkiem, chyba że czynność prawna dotyczy należnych dziecku od drugiego z rodziców środków utrzymania i wychowania. Oznacza to, że zarówno w postępowaniu przygotowawczym, w którym małoletni pokrzywdzony jest stroną, jak i w postępowaniu sądowym, gdy oskarżonym jest jedno z jego rodziców, małoletniego nie może reprezentować drugie z rodziców, z wyjątkiem spraw o przestępstwo niealimentacji (art. 209 § 1 k.k.). W takiej sytuacji małoletniego powinien reprezentować kurator ustanowiony przez sąd opiekuńczy (art. 99 k.r.o.). Dotyczy to spraw ściganych z oskarżenia publicznego, na wniosek oraz spraw z oskarżenia prywatnego. W sprawach publicznoskargowych organ postępowania powinien zawiadomić sąd opiekuńczy o konieczności ustanowienia małoletniemu kuratora do wykonywania jego praw w postępowaniu karnym (art. 572 k.p.c.). Natomiast w sprawach ściganych z oskarżenia prywatnego każdy, w tym drugie z rodziców, powinien zawiadomić sąd opiekuńczy o konieczności ustanowienia małoletniemu kuratora w celu rozważenia sporządzenia i wniesienia aktu oskarżenia przeciwko drugiemu z rodziców o przestępstwo popełnione na szkodę małoletniego, np. naruszenie nietykalności cielesnej (art. 217 § 1 k.k.). W tych sprawach drugie z rodziców nie może jednak skutecznie ustanowić pełnomocnika, gdyż nie jest uprawnione do wykonywania praw małoletniego jako strony. Pełnomocnik może zostać ustanowiony z urzędu, na wniosek wyznaczonego kuratora, w trybie art. 78 § 1 w zw. z art. 88 k.p.k. W orzecznictwie Sądu Najwyższego wyrażono pogląd, że wynagrodzenie dla kuratora małoletniego pokrzywdzonego w procesie karnym będącego

sui generis pełnomocnikiem pokrzywdzonego powinno zostać ustalone na podstawie przepisów regulujących ponoszenie przez Skarb Państwa kosztów nieopłaconej pomocy prawnej udzielonej z urzędu przez adwokata lub radcę prawnego (postanowienie SN z 22.11.2017 r., V KK 147/17, OSNKW 2018/1, poz. 11).

Jeżeli pokrzywdzonym jest **osoba nieporadna**, w szczególności ze względu na wiek lub stan zdrowia, jego prawa może wykonywać osoba, pod której pieczęą pozostaje (art. 51 § 3 k.p.k.).

W razie śmierci pokrzywdzonego prawa, które by mu przysługiwały, mogą wykonywać osoby najbliższe lub osoby pozostające na jego utrzymaniu, a w wypadku ich braku lub nieujawnienia – prokurator, działając z urzędu (art. 52 § 1 k.p.k.).

2.3. Oskarżyciel posiłkowy

Oskarżycielem posiłkowym jest **pokrzywdzony**, który w sprawie o przestępstwo ścigane z urzędu występuje **obok oskarżyciela publicznego** (prokuratora) albo – w określonych sytuacjach – **zamiast niego**. Dlatego też wyróżnia się:

- 1) **oskarżyciela posiłkowego ubocznego**, który bierze udział w postępowaniu sądowym **obok** oskarżyciela publicznego, oraz
- 2) **oskarżyciela posiłkowego subsydiarnego**, który w postępowaniu sądowym występuje **zamiast** oskarżyciela publicznego.

2.4. Oskarżyciel posiłkowy uboczny

Oskarżycielem posiłkowym ubocznym może stać się **pokrzywdzony**, który po wniesieniu przez oskarżyciela publicznego (prokuratora) do sądu aktu oskarżenia nie później niż do czasu rozpoczęcia przewodu sądowego na rozprawie głównej **złożył oświadczenie** (na piśmie lub ustnie na rozprawie lub na posiedzeniu), że będzie działał w charakterze oskarżyciela posiłkowego. W jego imieniu takie oświadczenie może złożyć **pełnomocnik** legitymujący się pełnomocnictwem

do reprezentowania pokrzywdzonego w charakterze strony w postępowaniu sądowym.

Pokrzywdzony staje się oskarżycielem posiłkowym ubocznym przez samo złożenie oświadczenia. Kodeks postępowania karnego nie przewiduje wydania przez sąd decyzji o dopuszczeniu pokrzywdzonego do udziału w sprawie w charakterze oskarżyciela posiłkowego. Jednakże oświadczenie pokrzywdzonego podlega kontroli sądu pod kątem posiadania uprawnienia oraz zachowania terminu. Pierwszy warunek skutecznego złożenia oświadczenia to posiadanie statusu pokrzywdzonego. Natomiast drugi – to złożenie oświadczenia o działaniu w charakterze oskarżyciela posiłkowego ubocznego do czasu rozpoczęcia przewodu sądowego na rozprawie głównej (art. 54 § 1 k.p.k.). Przepis ten wskazuje początkowy i końcowy termin do złożenia oświadczenia. Ten pierwszy nie został wprost wysłowiony, ale można go ustalić w drodze interpretacji. Z wykładni literalnej art. 54 § 1 k.p.k. wynika, że może to nastąpić „jeżeli akt oskarżenia wniósł oskarżyciel publiczny”. Przepis ten zatem wskazuje także początkowy termin do złożenia oświadczenia, którym jest moment wszczęcia postępowania sądowego, co następuje z chwilą wniesienia aktu oskarżenia. Ponadto wykładnia systemowa prowadzi do wniosku, że skoro pouczenie o prawie do złożenia oświadczenia o działaniu w charakterze oskarżyciela publicznego następuje w związku z przesłaniem aktu oskarżenia do sądu, to takie pouczenie byłoby zbędne, gdyby pokrzywdzony mógł skutecznie złożyć oświadczenie już na etapie postępowania przygotowawczego. Oznacza to, że oświadczenie o działaniu w charakterze oskarżyciela posiłkowego, aby wywołało skutek procesowy w postaci uzyskania statusu strony, pokrzywdzony powinien złożyć dopiero po wniesieniu aktu oskarżenia. O tej czynności jest on zawiadamiany przez oskarżyciela publicznego (art. 334 § 3 k.p.k.). W orzecznictwie wyrażono podobny pogląd, że oświadczenie pokrzywdzonego, iż będzie działał w charakterze oskarżyciela posiłkowego, musi być złożone wobec organu prowadzącego postępowanie jurysdykcyjne, tj. sądu, a nie wobec organu postępowania przygotowawczego (postanowienie SA w Gdańsku z 22.11.2017 r., II AKa 58/17, „Kwartalnik Sądowy Apelacji Gdańskiej” 2018/1, poz. 7). Natomiast końcowy termin do złożenia oświadczenia o działaniu w charakterze oskarży-

ciela posiłkowego został w art. 54 § 1 k.p.k. wskazany wprost. Jest nim czynność rozpoczęcia przewodu sądowego. Należy jednak zauważyć, że w art. 54 § 1 k.p.k. ustawodawca nie zastrzegł, iż chodzi o rozpoczęcie przewodu sądowego **na pierwszej** rozprawie głównej, tak jak np. w art. 12 § 3 k.p.k. Dlatego też mimo otwarcia przewodu sądowego, gdy postępowanie wróci do etapu poprzedzającego jego rozpoczęcie, oświadczenie pokrzywdzonego o działaniu w charakterze oskarżyciela posiłkowego może zostać skutecznie złożone do czasu ponownego rozpoczęcia przewodu sądowego. Tym samym pokrzywdzony (lub ustanowiony pełnomocnik) może złożyć takie oświadczenie również wówczas, gdy nie uczynił tego we wskazanym terminie, a wydany wyrok został uchylony i sprawa została przekazana sądowi pierwszej instancji do ponownego rozpoznania czy też gdy po odroczeniu rozprawy sąd uznał, że sprawa powinna być prowadzona od początku, oraz gdy po przerwie lub odroczeniu rozprawy skład sądu uległ zmianie.

Otwarcie przewodu sądowego następuje z chwilą zwięzłego przedstawienia zarzutów oskarżenia (art. 385 § 1–1a k.p.k.). Jest to termin prekluzyjny, a więc ostateczny i nieprzywracalny. Złożenie oświadczenia po tym terminie powoduje, że sąd orzeka, iż pokrzywdzony nie może brać udziału w postępowaniu w charakterze oskarżyciela posiłkowego. Podobnej treści orzeczenie sąd wyda, gdy stwierdzi, że osoba, która złożyła oświadczenie, nie jest pokrzywdzonym, a więc nie może uzyskać statusu strony w postępowaniu sądowym. W obydwu tych kwestiach sąd orzeka w formie postanowienia. Na to postanowienie przysługuje zażalenie do innego równorzędnego składu tego sądu (art. 56 § 3 k.p.k.). W wypadku większej liczby oskarżycieli posiłkowych sąd może ją ograniczyć, jeżeli jest to konieczne do zabezpieczenia prawidłowego toku postępowania (art. 56 § 1 k.p.k.). Na postanowienie sądu nie przysługuje zażalenie (art. 56 § 1a k.p.k.). W takiej sytuacji wyłączony od udziału w postępowaniu oskarżyciel posiłkowy może przedstawić sądowi na piśmie swoje stanowisko w terminie 7 dni od daty doręczenia postanowienia (art. 56 § 4 k.p.k.).

Oskarżyciel posiłkowy uboczny jest w procesie karnym stroną niezależną, mimo że występuje obok oskarżyciela publicznego. Jego rolą procesową jest wspieranie oskarżenia. Dlatego też oskarżyciel po-

siłkowy nie może podejmować czynności na korzyść oskarżonego (postanowienie SN z 23.09.2008 r., I KZP 21/08, OSNKW 2008/10, poz. 80).

Pokrzywdzony może także uzyskać status oskarżyciela posiłkowego ubocznego w wyniku zmiany roli procesowej, w której występował. Chodzi tu o sytuację, w której prokurator wstąpi do postępowania wszczętego z oskarżenia prywatnego lub subsydiarnego aktu oskarżenia. W pierwszym przypadku oskarżyciel prywatny uzyskuje *ex lege* status oskarżyciela posiłkowego ubocznego, gdyż dalsze postępowanie toczy się z urzędu (art. 60 § 1 i 2 k.p.k.). W drugim przypadku postępowanie toczy się z oskarżenia publicznego, a pokrzywdzony, który wniósł akt oskarżenia, korzysta z praw oskarżyciela posiłkowego ubocznego (art. 55 § 4 k.p.k.).

2.5. Oskarżyciel posiłkowy subsydiarny

W postępowaniu sądowym pokrzywdzony może również wystąpić w charakterze oskarżyciela posiłkowego subsydiarnego, **gdy jest uprawniony do wniesienia aktu oskarżenia** (subsidiarny akt oskarżenia) w sprawach o czyny ścigane w trybie publicznoskargowym. Warunkiem uzyskania statusu strony uprawnionej do samodzielnego wniesienia aktu oskarżenia jest otwarcie drogi do sądu, co następuje w dwóch etapach przez co najmniej dwukrotne **zaskarżenie postanowienia o odmowie wszczęcia lub umorzeniu postępowania przygotowawczego**. Pierwsze i to skuteczne zażalenie powinno zostać wniesione do sądu i musi zostać uwzględnione przez sąd w formie uchylenia zaskarżonego postanowienia i przekazania sprawy prokuratorowi do prowadzenia postępowania przygotowawczego. Zażalenie w tym przedmiocie przysługuje do sądu właściwego do rozpoznania sprawy w pierwszej instancji (art. 329 § 1 w zw. z art. 465 § 2 k.p.k.). W wypadku ponownego wydania postanowienia o odmowie wszczęcia lub umorzenia postępowania przygotowawczego zażalenie przysługuje tylko do prokuratora nadrzędnego. Dopiero w wypadku utrzymania w mocy zaskarżonego postanowienia pokrzywdzony, który dwukrotnie wniósł zażalenie, uzyskuje uprawnienie do wniesienia samodzielnego aktu oskarżenia. Może to uczynić w terminie

miesiąca od doręczenia zawiadomienia o wydaniu przez prokuratora nadrzędnego postanowienia o utrzymaniu w mocy postanowienia o odmowie wszczęcia lub o umorzeniu postępowania przygotowawczego, przy czym **akt oskarżenia powinien zostać sporządzony i podpisany przez adwokata, radcę prawnego lub radcę Prokuraturii Generalnej RP** (art. 55 § 2 k.p.k.).

Oskarżyciel posiłkowy może zawsze odstąpić od oskarżenia. Takie oświadczenie jest dla sądu wiążące. W razie odstąpienia oskarżyciela posiłkowego od oskarżenia nie może on ponownie przyłączyć się do postępowania (art. 57 § 1 k.p.k.). Jeżeli od popierania oskarżenia odstępuje oskarżyciel posiłkowy uboczny, to jego oświadczenie nie ma żadnego wpływu na przebieg postępowania, gdyż toczy się ono w związku z wniesieniem oskarżenia przez oskarżyciela publicznego. Natomiast gdy od oskarżenia odstępuje oskarżyciel posiłkowy subsydiarny, sąd zawiadamia o tym oświadczeniu prokuratora, który ma 14 dni od daty doręczenia zawiadomienia na przystąpienie do oskarżenia. Jeżeli tego nie uczyni, sąd umarza postępowanie ze względu na brak skargi uprawnionego oskarżyciela (art. 57 § 2 w zw. z art. 17 § 1 pkt 9 k.p.k.). W wypadku subsydiarnego aktu oskarżenia za odstąpienie od oskarżenia ustawa uznaje także niestawiennictwo oskarżyciela posiłkowego i jego pełnomocnika na rozprawie głównej bez usprawiedliwienia (art. 57 § 1a k.p.k.).

Postanowienie o umorzeniu postępowania może wydać także referendarz sądowy.

W przypadku śmierci oskarżyciela posiłkowego **subsydiarnego** postępowanie zawiesza się, a osoby najbliższe dla zmarłego mogą wstąpić w jego prawa w terminie zawitym 3 miesięcy od dnia jego śmierci. W przeciwnym razie postępowanie się umarza (art. 58 § 2 w zw. z art. 61 § 1 i 2 k.p.k.).

Jeśli natomiast zmarł oskarżyciel posiłkowy **uboczny**, osoby najbliższe mogą wstąpić w jego prawa w każdym stadium postępowania, a więc aż do czasu uprawomocnienia się wyroku. W prawa zmarłego oskarżyciela posiłkowego może wstąpić każda z osób najbliższych (art. 115

§ 11 k.k.), z tym zastrzeżeniem, że skorzystanie z tego uprawnienia przez jedną z nich eliminuje uprawnienia pozostałych. Jeżeli zmarł oskarżyciel posiłkowy uboczny, który zaskarżył wyrok, to osoby najbliższe mogą wstąpić do postępowania odwoławczego w celu popierania wniesionej apelacji. Jeżeli tego nie uczynią, sąd odwoławczy powinien pozostawić apelację bez rozpoznania ze względu na brak strony skarżącej, stosując *per analogiam* art. 430 k.p.k.

2.6. Oskarżyciel prywatny

 Oskarżycielem prywatnym jest pokrzywdzony, który w sprawach o czyny ścigane **w trybie prywatnoscargowym** staje się stroną postępowania sądowego przez **wniesienie aktu oskarżenia**. Zakres przestępstw ściganych z oskarżenia prywatnego określają przepisy Kodeksu karnego (np. art. 212 § 4 k.k.) i ustaw szczególnych.

Pokrzywdzony w sprawach o czyny ścigane z oskarżenia prywatnego może uzyskać status oskarżyciela prywatnego, gdy:

- 1) wniesie do sądu prywatny akt oskarżenia (art. 487 k.p.k.);
- 2) złoży na Policji ustną lub pisemną skargę o ściganie przestępstwa w trybie prywatnoscargowym, którą Policja ma obowiązek przesłać do właściwego sądu (art. 488 § 1 k.p.k.);
- 3) złoży oświadczenie o podtrzymaniu oskarżenia jako prywatnego – w wypadku odstąpienia przez prokuratora od oskarżenia o czyn ścigany z oskarżenia prywatnego, gdy został on wcześniej objęty ściganiem z urzędu (art. 60 § 1 i 4 k.p.k.).

W terminie 3 miesięcy od dnia śmierci oskarżyciela prywatnego osoby najbliższe mogą złożyć oświadczenie o wstąpieniu w prawa zmarłego (art. 61 § 2 k.p.k.).

2.7. Oskarżony

Oskarżony w postępowaniu sądowym uzyskuje status strony z **chwilą wniesienia do sądu aktu oskarżenia, wniosku o warunkowe umo-**

rzenie postępowania karnego albo wniosku o skazanie bez rozprawy w trybie art. 335 § 1 k.p.k. (art. 71 § 2 k.p.k.), a w postępowaniu przyspieszonym – wniosku o rozpoznanie sprawy w tym trybie (art. 517d § 1 k.p.k.). Przepisy o oskarżonym stosuje się odpowiednio do osoby, której prokurator zarzuca popełnienie czynu w stanie niepoczytalności i wnosi o umorzenie postępowania przygotowawczego z zastosowaniem wobec niej środka zabezpieczającego (art. 380 w zw. z art. 324 k.p.k.). Oskarżonym może być tylko osoba fizyczna, która w chwili czynu ukończyła 17 lat, a przy niektórych zbrodniach i występkach wymienionych w art. 10 § 2 k.k. – gdy ukończyła 15 lat.

3. Quasi-strony

Quasi-strony to podmioty, które nie mieszczą się w pojęciu strony, jednak ustawodawca przyznał im określone uprawnienia do podejmowania czynności procesowych, które posiadają także strony, np. prawo do wniesienia środka odwoławczego. Do kategorii quasi-stron należy zaliczyć podmiot zobowiązany do zwrotu Skarbowi Państwa korzyści majątkowej (art. 91a k.p.k.), właściciela przedsiębiorstwa zagrożonego przepadkiem (art. 91b k.p.k.) i pokrzywdzonego w postępowaniu sądowym (art. 337a, 384 § 2 i art. 444 § 1 k.p.k.).

Podmiotem zobowiązanym, o którym mowa w art. 91a k.p.k., jest osoba fizyczna, prawna oraz jednostka organizacyjna niemająca osobowości prawnej, której jednak odrębne przepisy przyznają zdolność prawną i która uzyskała w związku z popełnieniem czynu zabronionego korzyść majątkową lub świadczenie określone w art. 405–407 k.c. (dotyczy bezpodstawnego wzbogacenia), art. 410 k.c. (dotyczy nienależnego świadczenia), art. 412 k.c. (dotyczy przypadku świadczenia uzyskanego świadomie w zamian za dokonanie czynu zabronionego przez ustawę lub w celu niegodziwym) od Skarbu Państwa, jednostki samorządowej, państwowej lub samorządowej jednostki organizacyjnej, podmiotu, dla którego organ samorządu jest organem założycielskim, lub spółki prawa handlowego z większościowym udziałem Skarbu Państwa lub jednostki samorządowej. Odpowiedzialność podmiotu zobowiązanego dotyczy przede wszystkim zwrotu ko-

rzyści albo jej równowartości uprawnionemu podmiotowi, uzyskanej w związku z popełnionym czynem zabronionym. Istnieje także możliwość orzeczenia przez sąd przepadku na rzecz Skarbu Państwa uzyskanego świadczenia w związku z czynem zabronionym albo jego równowartości.

Podmiot zobowiązany ma niektóre uprawnienia strony, takie jak:

- 1) udział w rozprawie i posiedzeniach (art. 350 § 2 pkt 2 i art. 96 § 1 k.p.k.);
- 2) zadawanie pytań osobie przesłuchiwanej (art. 91a § 4 k.p.k.);
- 3) zabranie głosu w przemówieniach końcowych po zamknięciu przewodu sądowego przed obrońcą oskarżonego i oskarżonym (art. 91a § 4 *in fine* k.p.k.);
- 4) skorzystanie z bezpłatnej pomocy tłumacza, jeżeli nie włada w wystarczającym stopniu językiem polskim (art. 72 § 1 w zw. z art. 91a § 4 k.p.k.);
- 5) ustanowienie pełnomocnika (art. 87 § 1 w zw. z art. 91a § 4 k.p.k.);
- 6) przeglądanie akt, czynienie odpisów i kserokopii (art. 156 § 1 zdanie pierwsze w zw. z art. 91a § 4 k.p.k.);
- 7) inicjatywa dowodowa (art. 167 w zw. z art. 91a § 4 k.p.k.);
- 8) złożenie wniosku o sporządzenie pisemnego uzasadnienia wyroku (art. 422 § 1a k.p.k.);
- 9) wniesienie apelacji (art. 444 § 2 k.p.k.).

Właściciel przedsiębiorstwa zagrożonego przepadkiem, o którym mowa w art. 44a k.k., jako quasi-strona został wprowadzony do procesu w związku z nowelizacją Kodeksu karnego z 2017 r., która weszła w życie z dniem 27.04.2017 r. (ustawa z 23.03.2017 r., Dz.U. poz. 768). Artykuł 44a k.k. przewiduje możliwość orzeczenia przepadku przedsiębiorstwa lub jego równowartości stanowiącego lub niestanowiącego własności sprawcy w razie skazania za przestępstwo, z którego popełnienia sprawca osiągnął, chociażby pośrednio, korzyść majątkową znacznej wartości, jeżeli przedsiębiorstwo służyło do popełnienia tego przestępstwa lub ukrycia osiągniętej z niego korzyści, a także gdy jego właściciel chciał, aby przedsiębiorstwo służyło do popełnienia tego przestępstwa lub ukrycia osiągniętej z niego korzyści, albo przewidyując taką możliwość, na to się godził.

Właścicielowi przedsiębiorstwa zagrożonego przeпадkiem przysługują prawa strony, ale jedynie w zakresie czynności procesowych odnoszących się do tego przeпадku. Innymi słowy właściciel przedsiębiorstwa zagrożonego przeпадkiem może zadawać pytania przesłuchiwanym świadkom czy też zgłaszać wnioski dowodowe, ale tylko w zakresie dotyczącym możliwości orzeczenia przeпадku przedsiębiorstwa albo jego równowartości. Oznacza to, że podobnie jak podmiot zobowiązany, o którym mowa w art. 91a k.p.k., powinien on zostać zawiadomiony o terminie rozprawy głównej. W przypadku gdyby sąd orzekł przeпаdek przedsiębiorstwa albo jego równowartości, właścicielowi przedsiębiorstwa przysługiwać będzie również prawo do wniesienia środka odwoławczego, a w konsekwencji do udziału w rozprawie apelacyjnej, o której terminie powinien zostać zawiadomiony.

Pokrzywdzony jako quasi-strona, a więc gdy nie występuje w postępowaniu sądowym w charakterze oskarżyciela posiłkowego ubocznego, ma określone uprawnienia procesowe, które przysługują także stronie. Należą do nich: prawo do wzięcia udziału w posiedzeniach, o których mowa w art. 339 § 3 pkt 1 i 2 w zw. z art. 339 § 5 zdanie drugie, art. 341 § 1 i art. 343 § 5 k.p.k., prawo do udziału w rozprawie głównej (art. 350 § 4 i art. 384 § 2 k.p.k.), a także w posiedzeniu w przedmiocie wniosku prokuratora o umorzenie postępowania i orzeczenie środka zabezpieczającego (art. 354 pkt 2 *in fine* k.p.k.) oraz prawo do wniesienia apelacji od wyroku warunkowo umarzającego postępowanie wydanego na posiedzeniu (art. 444 § 1 k.p.k.).

4. obrońca i pełnomocnik jako przedstawiciele procesowi

Przedstawiciel procesowy strony to podmiot działający **w imieniu i na rzecz reprezentowanej strony**, korzystający zawsze z takich uprawnień, jakie ma reprezentowana przez niego strona. Określenie „przedstawiciel procesowy” jest nazwą ustawową, gdyż posługuje się nią Kodeks postępowania karnego, np. w art. 406 § 1 czy w art. 535 § 3.

 W orzecznictwie Sądu Najwyższego akceptuje się przedstawicielski charakter statusu obrońcy (uchwała SN z 15.04.1986 r., VI KZP 8/86, OSNKW 1986/9–10, poz. 75; postanowienie SN z 27.01.1994 r., WO 11/94, OSNKW 1994/5–6, poz. 36; uzasadnienie uchwały SN z 21.10.2003 r., I KZP 31/03, OSNKW 2003/11–12, poz. 95).

Przedstawicielami procesowymi stron w postępowaniu karnym są **obrońca i pełnomocnik** (rozdział 9 Kodeksu postępowania karnego).

 Obrońcą może być **osoba uprawniona do obrony według przepisów o ustroju adwokatury** (art. 82 k.p.k.). Przepisy te są zamieszczone w ustawie z 26.05.1982 r. – Prawo o adwokaturze (Dz.U. z 2019 r. poz. 1513 ze zm.). **Obrońcą** może być także **osoba uprawniona do obrony według przepisów ustawy o radcach prawnych** (ustawa z 6.07.1982 r. o radcach prawnych, Dz.U. z 2020 r. poz. 75 ze zm.). Jednak radca prawny nie może udzielać pomocy prawnej w charakterze obrońcy, jeżeli pozostaje w stosunku pracy. Zakaz zatrudnienia nie dotyczy pracowników naukowych i naukowo-dydaktycznych (art. 8 ust. 6 u.r.p.).

 Pełnomocnikiem może być **adwokat, radca prawny lub radca Prokuraturii Generalnej Rzeczypospolitej Polskiej** (art. 88 k.p.k.). Także **prawnik z Unii Europejskiej** wpisany na listę prowadzoną przez okręgową radę adwokacką lub radę okręgowej izby radców prawnych jest uprawniony do wykonywania stałej praktyki w zakresie odpowiadającym zawodowi adwokata lub radcy prawnego (art. 13 ust. 1 ustawy z 5.07.2002 r. o świadczeniu przez prawników zagranicznych pomocy prawnej w Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. z 2020 r. poz. 823).

Adwokat i radca prawny mogą być obrońcami oskarżonego (podejrzanego) oraz pełnomocnikami oskarżyciela posiłkowego (ubocznego i subsydiarnego) i oskarżyciela prywatnego. Z przepisów wskazanych ustaw wynika, że aplikant adwokacki lub radcowski po 6 miesiącach aplikacji może występować przed sądami, organami ścigania, organami państwowymi, samorządowymi i innymi instytucjami, z wyjąt-

kiem Sądu Najwyższego, Naczelnego Sądu Administracyjnego oraz Trybunału Konstytucyjnego i Trybunału Stanu (art. 77 ust. 1 pr. adw. oraz art. 35¹ ust. 1 u.r.p.).

Obrońca i pełnomocnik wykonują czynności **na rzecz swojego klienta i w jego imieniu**, oświadczając swoją wolę ze skutkiem dotyczącym reprezentowanej osoby. Dlatego też są uważani za procesowych przedstawicieli stron. Zakres uprawnień procesowych obrońcy i pełnomocnika wyznaczony jest przez zakres uprawnień reprezentowanej strony.

W niektórych przypadkach ustawa wyraźnie uzależnia skuteczność określonej czynności bądź możliwość przeprowadzenia określonej formy procesu od zgody lub braku sprzeciwu oskarżonego (np. art. 14 § 2, art. 341 § 2, art. 388, 398 § 1, art. 431 § 3, art. 496 § 1 i 2 k.p.k.) czy też od braku sprzeciwu stron (np. art. 392 § 1 k.p.k.). Gdyby obrońca, mimo braku zgody oskarżonego, np. na umorzenie postępowania prywatnoskargowego na podstawie art. 496 § 1 lub 2 k.p.k., zgodził się na takie rozstrzygnięcie, to oświadczenie obrońcy będzie prawnie nieskuteczne, choćby był on przekonany, że w danym wypadku jest to korzystne dla oskarżonego. Obrońca nie działa zamiast oskarżonego, ale obok niego. W tych wypadkach decyduje wola oskarżonego, a nie wola obrońcy.

Pomimo że obrońca i pełnomocnik nie są stronami (w tytule działu III Kodeksu postępowania karnego wymienia się strony, obrońców i pełnomocników), można stwierdzić, że gdy w przepisach Kodeksu postępowania karnego mowa jest o stronach, to przepisy te mają również zastosowanie do obrońcy i pełnomocnika. We wszystkich zatem przypadkach, gdy Kodeks postępowania karnego przyznaje stronom określone uprawnienia, do ich realizacji uprawniony jest również przedstawiciel procesowy (obrońca lub pełnomocnik), chyba że z natury czynności wynika, że może jej dokonać osobiście strona (np. złożenie wyjaśnień przez oskarżonego lub podejrzanego czy przesłuchanie oskarżyciela posiłkowego w charakterze świadka).

Przykładowo w Kodeksie postępowania karnego nie ma wyraźnie sformułowanego uprawnienia dla przedstawicieli procesowych (obrońcy i pełnomocnika) do wnoszenia środków odwoławczych. Jednakże gdy ustawa mówi o stronach (art. 425 § 1, art. 444 i 459 § 3 k.p.k.), to automatycznie legitymację do zaskarżenia mają ich przedstawiciele procesowi.

W niektórych sytuacjach Kodeks postępowania karnego przewiduje udział w czynności procesowej jedynie przedstawiciela procesowego strony. Dotyczy to obrońcy, gdy dochodzi do przesłuchania pokrzywdzonego oraz świadka, o których mowa w art. 185a, 185b i 185c k.p.k. W tej czynności kodeks nie przewiduje udziału podejrzanego (art. 185a § 2 i art. 185c § 2 k.p.k.). Obrońca i pełnomocnik są uprawnieni do działania w całym postępowaniu, także po uprawomocnieniu się orzeczenia (art. 84 § 1 k.p.k.). Oznacza to, że mają np. prawo do wniesienia kasacji, zgłoszenia wniosku o wznowienie postępowania czy wniosku o uzupełnienie wyroku w trybie art. 420 k.p.k. Są także uprawnieni do reprezentowania stron w wypadku ponownego rozpoznawania sprawy prawomocnie już zakończonej, np. w wyniku uwzględnienia kasacji, wznowienia postępowania, podjęcia postępowania warunkowo umorzonego.

W niektórych sytuacjach ustawa wymaga jednak **odrębnego ustanowienia obrońcy lub pełnomocnika** w postępowaniu toczącym się po uprawomocnieniu się orzeczenia. Tak jest w postępowaniu w przedmiocie wydania **wyroku łącznego**, gdyż obrońca z urzędu lub z wyboru występujący w sprawie albo sprawach zakończonych wyrokami podlegającymi ewentualnemu połączeniu w wyrok łącznym nie jest uprawniony do reprezentowania skazanego w tym postępowaniu, ponieważ nie ma tu zastosowania art. 84 § 1 k.p.k. (art. 573 § 3 k.p.k.). W postępowaniu o wydanie wyroku łącznego obrońca musi mieć odrębne upoważnienie do obrony, a posiadanie obrońcy z urzędu wymaga osobnego wyznaczenia. Oznacza to, że w tym postępowaniu skazany musi ustanowić obrońcę lub ubiegać się o wyznaczenie obrońcy z urzędu. Natomiast w postępowaniu o wydanie wyroku łącznego nie biorą udziału oskarżyciel posiłkowy uboczny, oskarżyciel posiłkowy subsydiarny i oskarżyciel prywatny, a więc również ich pełnomocnicy ustanowieni w sprawach zakończonych prawomocnymi wyrokami.

Ustanowienie obrońcy z wyboru lub wyznaczenie obrońcy z urzędu nie obejmuje postępowania wykonawczego (art. 8 § 1 k.k.w.). W tym postępowaniu skazany musi udzielić obrońcy odrębnego upoważnienia do obrony. W wypadku obrońcy z urzędu prezes sądu powinien wyznaczyć skazanemu obrońcę na potrzeby postępowania wykonawczego, ale tylko wówczas, gdy zachodzą podstawy wskazane w Kodeksie karnym wykonawczym (art. 8 § 2 k.k.w.).

Zakres udzielonego pełnomocnictwa (upoważnienia do obrony) może być przez stronę ograniczony do danego stadium procesu (np. tylko do reprezentowania strony przed sądem pierwszej instancji) lub też do określonych czynności w toku postępowania (np. tylko do sporządzenia i wniesienia apelacji). Ograniczenie zakresu upoważnienia do obrony czy pełnomocnictwa powinno wynikać z treści pisemnego umocowania. Jeżeli upoważnienie do obrony lub udzielone pełnomocnictwo dotyczy reprezentowania strony w danej sprawie, to zgodnie z art. 84 § 1 k.p.k. (w zw. z art. 88 k.p.k. odnośnie do pełnomocnika) uprawnia do działania w całym postępowaniu, nie wyłączając czynności po uprawnieniu się orzeczenia.

 Przedstawiciel procesowy może działać zarówno obok strony, jak i za stronę. Przedstawicielem procesowym działającym **obok strony (równolegle)** jest **obrońca**, który działa w imieniu i na rzecz oskarżonego. Przedstawicielem procesowym działającym **za stronę** jest natomiast **pełnomocnik**.

Pełnomocnikiem może być adwokat lub radca prawny (art. 88 k.p.k.). Poza tymi osobami nikt inny nie może być pełnomocnikiem, a w szczególności osoby wymienione w art. 87 k.p.c., przepis ten bowiem, z uwagi na odrębne uregulowanie tej kwestii w art. 88 k.p.k., nie ma zastosowania. Pełnomocnika może ustanowić strona inna niż oskarżony i oskarżyciel publiczny (art. 87 § 1 k.p.k.). Pełnomocnika może ustanowić także osoba niebędąca stroną postępowania karnego, np. pokrzywdzony, który na etapie postępowania sądowego nie występuje w charakterze oskarżyciela posiłkowego, czy osoba wezwana w charakterze świadka. Jednakże ustanowienie pełnomocnika przez osobę niemającą statusu strony podlega kontroli organu prowa-

dążącego postępowanie, a więc na etapie postępowania przygotowawczego – prokuratora lub organu prowadzącego dochodzenie, a w postępowaniu sądowym – sądu. Organ ten może odmówić dopuszczenia do udziału w postępowaniu pełnomocnika, jeżeli uzna, że nie wymaga tego obrona interesów osoby niebędącej stroną (art. 87 § 2 i 3 k.p.k.). W postępowaniu przygotowawczym na odmowę dopuszczenia pełnomocnika do udziału w postępowaniu przysługuje zażalenie do prokuratora bezpośrednio przełożonego (art. 302 § 1 i 3 k.p.k.). W postępowaniu sądowym zażalenie nie przysługuje (arg. z art. 459 § 1 i 2 k.p.k.).

Prawo do skorzystania z pomocy adwokata lub radcy prawnego ma też osoba zatrzymana jako podejrzana o popełnienie przestępstwa (art. 244 § 1 i 2 k.p.k.). W związku z tym, że osoba taka nie ma statusu strony, nie może korzystać z pomocy obrońcy. Dlatego też art. 245 k.p.k. posługuje się określeniem „adwokat” lub „radca prawny”, a nie „obrońca”.

5. Obrońca i pełnomocnik z wyboru

Obrońca i pełnomocnik z wyboru powinni mieć **umocowanie** do działania, które nadawane jest przez jednostronne **oświadczenie woli klienta (pełnomocnictwo)**. Obrońcę ustanawia oskarżony (podejrzany). Jeśli jednak jest on pozbawiony wolności, to do czasu ustanowienia przez niego obrońcy może go ustanowić inna osoba, o czym organ procesowy powinien niezwłocznie zawiadomić oskarżonego (art. 83 § 1 k.p.k.). Możliwość ustanowienia obrońcy przez inną osobę ma charakter tymczasowy, gdyż oskarżony musi ten wybór zaakceptować. Nie jest nim związany i może udzielić upoważnienia innemu adwokatowi lub radcy prawnemu, co powoduje, że wcześniejsze upoważnienie traci moc. W wypadku gdy oskarżony jest nieletni (odpowiada w warunkach art. 10 § 2 k.k.) lub ubezwłasnowolniony, obrońcę ustanawia jego przedstawiciel ustawowy lub osoba, pod której pieczęć oskarżony pozostaje (art. 76 k.p.k.). Osiągnięcie przez nieletniego oskarżonego pełnoletności w toku procesu nie powoduje konieczności udzielenia nowego lub potwierdzenia dotychczasowego upoważnienia do obrony (*per analogiam* do poglądu Sądu Najwyższego co do peł-

nomocnictwa procesowego wyrażonego w uchwale z 11.10.1995 r., III CZP 139/95, OSNC 1996/1, poz. 17).

O prawie do korzystania z pomocy obrońcy należy podejrzanego pouczyć przed pierwszym przesłuchaniem (art. 300 § 1 k.p.k.).

Ustawa nakłada także obowiązek pouczenia pokrzywdzonego przed pierwszym przesłuchaniem o prawie do korzystania z pomocy pełnomocnika (art. 300 § 2 k.p.k.).

5.1. Upoważnienie do obrony

Oskarżony udziela obrońcy pełnomocnictwa do reprezentowania go w procesie, które Kodeks postępowania karnego określa mianem **upoważnienia do obrony (pełnomocnictwo obrończe)** i wymaga formy pisemnej albo ustnego oświadczenia do protokołu organu prowadzącego postępowanie (art. 83 k.p.k.). Upoważnienie do obrony sporządzone na piśmie powinno zawierać:

- 1) imię i nazwisko oskarżonego (podejrzanego);
- 2) oznaczenie sprawy, której dotyczy (sygnaturę akt sprawy);
- 3) imię i nazwisko obrońcy;
- 4) zakres udzielonego upoważnienia do obrony;
- 5) własnoręczny podpis oskarżonego.

Dokument stwierdzający udzielenie upoważnienia do obrony nie podlega opłacie skarbowej (art. 4 i pkt IV załącznika do ustawy z 16.11.2006 r. o opłacie skarbowej, Dz.U. z 2019 r. poz. 1000 ze zm.).

W wypadku tymczasowego upoważnienia do obrony podpis składa osoba, która go udzieliła, a następnie upoważnienie do obrony podpisuje oskarżony. Tak nawiązany stosunek obrończy określany jest mianem obrony z wyboru.

Przepisy Kodeksu postępowania cywilnego w kwestiach dotyczących ustanowienia pełnomocnika stosuje się także do pełnomocnictwa obrończego (art. 89 k.p.k.).

5.2. Ustanowienie pełnomocnika

Pełnomocnika ustanawia strona, a więc w postępowaniu przygotowawczym – pokrzywdzony, natomiast w postępowaniu sądowym – także pokrzywdzony, ale pod warunkiem że uzyskał status oskarżyciela posiłkowego lub oskarżyciela prywatnego. W postępowaniu przed sądem pokrzywdzony może jednocześnie z dokonaniem czynności ustanawiającej go stroną (np. przez wniesienie prywatnego aktu oskarżenia czy złożenie oświadczenia o działaniu w charakterze oskarżyciela posiłkowego) załączyć pełnomocnictwo dla adwokata lub radcy prawnego. Gdy pokrzywdzony jest pozbawiony wolności w innej sprawie, pełnomocnika do czasu ustanowienia go osobiście przez pokrzywdzonego może ustanowić inna osoba, o czym organ procesowy ma obowiązek niezwłocznie zawiadomić pokrzywdzonego (art. 83 § 1 w zw. z art. 88 k.p.k.).

Jeżeli pokrzywdzony jest małoletni albo ubezwłasnowolniony całkowicie lub częściowo, pełnomocnika ustanawia jego przedstawiciel ustawowy albo osoba, pod której stałą pieczęć pokrzywdzony pozostaje (art. 51 § 2 k.p.k.).

Jednakże w sprawach, w których jedno z rodziców jest oskarżone o przestępstwo popełnione na szkodę małoletniego, drugie z rodziców nie może ustanowić pełnomocnika, gdyż nie jest uprawnione do wykonywania praw małoletniego jako strony (uchwała SN z 30.09.2010 r., I KZP 10/10, OSNKW 2010/10, poz. 84).

Pełnomocnictwo procesowe udzielone w imieniu małoletniego dziecka przez jego przedstawiciela ustawowego nie wygasa z chwilą uzyskania przez dziecko pełnoletności (uchwała SN z 11.10.1995 r., III CZP 139/95, OSNC 1996/1, poz. 17).

Jeżeli pokrzywdzony jest osobą nieporadną, w szczególności ze względu na wiek lub stan zdrowia, pełnomocnika może ustanowić osoba, pod której pieczęć pokrzywdzony pozostaje (art. 51 § 3 k.p.k.). W razie śmierci pokrzywdzonego jego uprawnienia mogą wykonywać osoby najbliższe, a więc mogą one także ustanowić pełno-

mocnika (art. 52 § 1 k.p.k.). W postępowaniu karnym strona może mieć jednocześnie nie więcej niż trzech pełnomocników (art. 77 w zw. z art. 88 k.p.k.). Pełnomocnictwo – tak jak upoważnienie do obrony – może zostać udzielone na piśmie lub przez oświadczenie do protokołu organu prowadzącego postępowanie karne (art. 83 § 2 w zw. z art. 88 k.p.k.).

W kwestiach dotyczących pełnomocnika, których nie unormowano w Kodeksie postępowania karnego, odpowiednie zastosowanie mają – przez odesłanie w art. 89 k.p.k. do **odpowiedniego stosowania przepisów obowiązujących w postępowaniu cywilnym** – przepisy:

- 1) dotyczące rodzajów pełnomocnictwa – art. 88 k.p.c.;
- 2) odnoszące się do zakresu pełnomocnictwa – art. 91 k.p.c.;
- 3) dotyczące prostowania lub odwoływania oświadczeń pełnomocnika – art. 93 k.p.c.;
- 4) dotyczące wypowiedzenia pełnomocnictwa – art. 94 k.p.c.;
- 5) regulujące koszty procesu – art. 98 k.p.c.

Dokument stwierdzający udzielenie pełnomocnictwa nie podlega opłacie skarbowej (art. 4 i pkt IV załącznika do ustawy z 16.11.2006 r. o opłacie skarbowej, Dz.U. z 2019 r. poz. 1000 ze zm.). Adwokat, radca prawny i radca Prokuraturii Generalnej Rzeczypospolitej Polskiej mogą sami uwierzytelnić odpis udzielonego im pełnomocnictwa. Jeżeli mocodawca nie może podpisać się na dokumencie pełnomocnictwa, pełnomocnictwo podpisuje osoba upoważniona przez mocodawcę z wymienieniem przyczyny, dla której mocodawca sam się nie podpisał (art. 90 k.p.c. w zw. z art. 89 k.p.k.).

5.3. Granice umocowania

Ustanowienie pełnomocnika uprawnia go do działania w całym postępowaniu, nie wyłączając czynności po uprawnieniu się orzeczenia, jeżeli nie zawiera ograniczeń (art. 84 § 1 w zw. z art. 88 k.p.k.). Dotyczy to czynności pełnomocnika w postępowaniu wykonawczym, gdyż odpowiednie zastosowanie art. 91 pkt 2 k.p.c. w zw. z art. 89 k.p.k. oznacza, że pełnomocnictwo obej-

muje również czynności podejmowane w postępowaniu wykonawczym w zakresie egzekucji roszczeń majątkowych. Zgodnie z art. 107 § 1–3 k.p.k. sąd lub referendarz sądowy, orzekając co do roszczeń majątkowych (za które uważa się również obowiązek naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za doznaną krzywdę oraz nawiązkę orzeczoną na rzecz pokrzywdzonego), a także co do obowiązków wynikających z ugody zawartej przed sądem lub referendarzem sądowym oraz ugody zawartej w postępowaniu mediacyjnym) – jeżeli podlegają one egzekucji w myśl przepisów Kodeksu postępowania cywilnego – nadaje orzeczeniu, na żądanie osoby uprawnionej, klauzulę wykonalności. Jeżeli jednak pokrzywdzony nie brał udziału w sprawie, sąd z urzędu i bez pobierania jakichkolwiek opłat przesyła mu tytuł egzekucyjny (art. 196 § 1 k.k.w.).

Uprawnienie pełnomocnika do działania oznacza, że pełnomocnik może w granicach umocowania dokonywać czynności procesowych **w imieniu i ze skutkiem na rzecz mocodawcy**. Można powiedzieć, że **pełnomocnik działa za stronę**. Dlatego też czynność procesowa pełnomocnika lub zaniechanie takiej czynności niekorzystne dla mocodawcy, jeżeli mieści się w granicach umocowania, wywołuje skutki procesowe (np. zaniechanie dokonania czynności procesowej w terminie zawitym przez pełnomocnika nie daje podstawy do przywrócenia terminu na wniosek reprezentowanej przez niego strony). Ryzyko ujemnych skutków niestaranego działania pełnomocnika procesowego ponosi mocodawca (strona). W orzecznictwie Sądu Najwyższego wyrażono pogląd, że pełnomocnik nie może uchylić się od ujemnych konsekwencji procesowych zaniekań wynikających z udzielenia mu mylnego pouczenia przez organ procesowy. W szczególności nie stanowi to przyczyny niezależnej od strony, uzasadniającej przywrócenie terminu zawitego (uchwała SN z 1.10.2013 r., I KZP 6/13, OSNKW 2013/11, poz. 93). Oznacza to, że nieprawidłowe pouczenie pełnomocnika przez organ procesowy, gdy pełnomocnik dokonał czynności procesowej według błędnego pouczenia, może wywołać ujemne skutki procesowe dla strony o charakterze nieodwracalnym, np. bezskuteczność czynności ze względu na uchybienie terminowi.

Pełnomocnik – jeżeli nie ogranicza go pełnomocnictwo – może również odwoływać czynności procesowe mocodawcy (np. cofnąć apelację).

W procesie karnym udział pełnomocnika nie wyklucza osobistego działania reprezentowanej strony (art. 86 § 2 w zw. z art. 88 k.p.k.). Pozycja pełnomocnika nie jest jednak samodzielna, gdyż w swoich działaniach **jest on związany wolą mocodawcy**, który zawsze może odwołać lub zmienić oświadczenie procesowe pełnomocnika (art. 93 k.p.c. w zw. z art. 89 k.p.k.). Pełnomocnik może także skutecznie odwołać czynności procesowe mocodawcy, jeżeli są one odwoływalne. W wypadku złożenia sprzecznych oświadczeń procesowych przez pełnomocnika i reprezentowaną przez niego stronę skuteczne jest tylko oświadczenie strony. Organ procesowy nie jest jednak zobowiązany do kontrolowania, czy oświadczenie procesowe pełnomocnika jest zgodne z wolą i interesem mocodawcy, ani nie ma uprawnienia do ingerencji w treść stosunku prawnego łączącego mocodawcę z pełnomocnikiem. Pełnomocnik nie jest zobowiązany do przedsięwzięcia czynności procesowych jedynie na korzyść mocodawcy, gdyż art. 86 § 1 k.p.k., przewidujący takie ograniczenie co do obrońcy, nie ma zastosowania do pełnomocnika (art. 88 k.p.k.). Pełnomocnik jest więc uprawniony do podejmowania czynności niekorzystnych dla mocodawcy, ale pod warunkiem działania w dobrej wierze i w granicach pełnomocnictwa. Dokonanie przez pełnomocnika niekorzystnej czynności lub zaniechanie dokonania korzystnej czynności wywołuje skutki prawne.

W orzecznictwie Sądu Najwyższego wyrażono pogląd, że zakres obowiązków pełnomocnika wyznaczonego z urzędu w postępowaniu kasacyjnym, zobligowanego z mocy art. 84 § 3 k.p.k. do zbadania sprawy pod kątem podstaw do wniesienia kasacji na niekorzyść oskarżonego, obejmuje również sprawdzenie, czy nie występują okoliczności określone w art. 529 k.p.k., które czynią niedopuszczalnym wniesienie kasacji. Wykonanie czynności polegającej na wniesieniu środka zaskarżenia, który na podstawie obowiązujących przepisów nie podlega rozpoznaniu, nie może być traktowane jako udzielenie pomocy prawnej z urzędu, za którą przysługuje wynagrodzenie od Skarbu Państwa (postanowienie SN z 22.05.2019 r., V KK 141/19, OSNK 2019/8, poz. 44).

5.4. Substytucja

Ustanowienie obrońcy lub pełnomocnika uprawnia do korzystania z prawa do **substytucji** (dalsze pełnomocnictwo). W wypadku pełnomocnika, zgodnie z art. 89 k.p.k., odpowiednie zastosowanie mają przepisy Kodeksu postępowania cywilnego stanowiące, że udzielenie pełnomocnictwa obejmuje z mocy samego prawa umocowanie do substytucji i odnosi się także do pełnomocnika wyznaczonego z urzędu (art. 91 pkt 3 i art. 118 k.p.c.). Natomiast co do obrońcy w Kodeksie postępowania karnego nie ma uregulowanej kwestii substytucji. Zważywszy jednak na fakt, że w wypadku obrońcy z wyboru stosunek obrończy nawiązuje się przez akt pełnomocnictwa, należy stosować przepisy procedury cywilnej dotyczące substytucji. Prawo do substytucji ma także obrońca lub pełnomocnik wyznaczony z urzędu. W Kodeksie postępowania karnego nie ma przepisu zakazującego udzielenia substytucji. Ponadto w wypadku wyznaczenia przedstawiciela procesowego z urzędu chodzi o zapewnienie reprezentacji procesowej, a więc nie ma tu istotnego znaczenia, kto będzie ją sprawował.

Pełnomocnictwo substytucyjne może zostać udzielone **na piśmie** lub **ustnie do protokołu** rozprawy lub posiedzenia. Prawo do substytucji zostało wyraźnie unormowane w ustawach o adwokaturze i o radcach prawnych. Artykuł 25 ust. 3 pr. adw. stanowi, że w wypadku gdy adwokat prowadzący sprawę nie może wziąć osobiście udziału w rozprawie lub wykonać osobiście poszczególnych czynności w sprawie, może on udzielić substytucji. Podobnie art. 21 ust. 1 u.r.p. głosi, że radca prawny może udzielić dalszego pełnomocnictwa (substytucji) innemu radcy prawnemu, adwokatowi oraz prawnikowi zagranicznemu. Zgodnie zaś z art. 106 k.p.c. pełnomocnik może ustanowić dla mocodawcy innych pełnomocników tylko wtedy, gdy umocowanie takie wynika z treści pełnomocnictwa, z ustawy lub ze stosunku prawnego będącego podstawą pełnomocnictwa. W orzecznictwie w sprawach cywilnych wskazuje się, że charakter prawny substytucji polega na tym, iż następuje udzielenie pełnomocnictwa substytutowi przez samą stronę, a nie przez pełnomocnika, który udzielił substytucji. Na skutek udzielonej substytucji substytut staje się pełnomocnikiem strony, a nie pełnomocnika strony, który udzielił substytu-

cji (por. wyrok SN z 21.01.2009 r., III CSK 195/08, LEX nr 527252). Przyjęcie tego poglądu oznacza, że strona może cofnąć substytucję, której udzielił ustanowiony przez nią obrońca lub pełnomocnik. W orzecznictwie w sprawach karnych wyrażono też odmienny pogląd, że oskarżony nie jest władny do cofnięcia substytucji, niewyrażenia zgody na obronę przez adwokata działającego z substytucji w imieniu obrońcy ustanowionego w sprawie, a to dlatego, że to nie oskarżony udzielał substytucji, lecz ustanowiony przez niego obrońca. Oskarżony może w takiej sytuacji cofnąć pełnomocnictwo ustanowionemu przez siebie adwokatowi, co w konsekwencji doprowadza do pozbawienia upoważnienia samego substytutu. Wtedy bowiem wygasa upoważnienie do uczestnictwa w sprawie samego substytutu, jako pochodzące od osoby, która sama utraciła umocowanie obrończe (wyrok SA w Lublinie z 3.06.2015 r., II AKa 64/15, LEX nr 1768710).

W procesie karnym istnieje ustawowe ograniczenie liczby obrońców i pełnomocników do reprezentacji strony. Oskarżony lub oskarżyciel posiłkowy lub prywatny mogą mieć jednocześnie nie więcej niż trzech obrońców lub pełnomocników (art. 77 i 88 k.p.k.). W konsekwencji należy przyjąć, że w sprawach karnych – zgodnie z wykładnią językową słowa „substytucja” – jej udzielenie oznacza przekazanie uprawnienia do zastąpienia ustanowionego lub wyznaczonego obrońcy lub pełnomocnika w określonej czynności lub czynnościach przez substytutu. Oznacza to także, że udział w czynności procesowej lub dokonanie czynności procesowej przez ustanowionego lub wyznaczonego przedstawiciela procesowego wyklucza możliwość dokonania przez substytutu także tej czynności, np. wniesienie apelacji przez obrońcę lub pełnomocnika strony powoduje, że substytut nie jest uprawniony także do jej wniesienia, chyba że doszło do przekazania przez obrońcę lub pełnomocnika takiego uprawnienia w określonym zakresie, np. do zastępowania w sporządzeniu apelacji co do określonego czynu.

Jeżeli **adwokat** jest pełnomocnikiem, możliwe jest udzielenie przez niego substytucji **radcy prawnemu** (uchwała SN z 14.10.2005 r., III CZP 70/05, OSNC 2006/7–8, poz. 120). Także **radca prawny** może udzielić substytucji **adwokatowi** (art. 21 ust. 1 u.r.p.).

Substytutem może być również **aplikant adwokacki lub radcowski**, chociaż w uchwale SN z 28.06.2006 r., III CZP 27/06, OSNC 2007/3, poz. 42, wskazano występujące w przepisach rozróżnienie substytucji, o której mowa w art. 91 pkt 3 k.p.c., oraz zastępstwa adwokatów i radców prawnych sprawowanego przez aplikanta. Aplikant adwokacki może zastępować radcę prawnego na takich samych zasadach jak adwokata, jeżeli ten jest współnikiem w spółce adwokacko-radcowskiej (art. 35¹ ust. 5 u.r.p.). Podobnie aplikant radcowski może zastępować adwokata na takich samych zasadach jak radcę prawnego, jeżeli adwokat jest współnikiem w spółce adwokacko-radcowskiej, z wyjątkiem spraw, w których adwokat występuje w charakterze obrońcy w postępowaniu karnym i w postępowaniu w sprawach o przestępstwa skarbowe (art. 77 ust. 3 pr. adw.).

Wyjątek ten po nowelizacji z 27.09.2013 r. stracił na aktualności – skoro radca prawny może być obrońcą, to tym samym aplikant radcowski może zastępować adwokata jako obrońcę.

Adwokat lub radca prawny mogą również udzielić substytucji **prawnikowi z Unii Europejskiej** wpisanemu na listę prowadzoną przez okręgową radę adwokacką lub radę okręgowej izby radców prawnych – w zakresie odpowiadającym zawodowi adwokata lub radcy prawnego. Niemniej jednak – ze względu na to, że radca prawny nie może być obrońcą oskarżonego – prawnik z Unii Europejskiej obowiązany jest współdziałać z adwokatem (art. 13 ust. 1 i art. 17 ust. 1 zdanie drugie ustawy o świadczeniu przez prawników zagranicznych pomocy prawnej w Rzeczypospolitej Polskiej).

Prawo do udzielenia substytucji przez ustanowionego obrońcę lub pełnomocnika może zostać wyłączone przez wprowadzenie stosownego zastrzeżenia w dokumencie pełnomocnictwa. To uprawnienie nie dotyczy jednak przypadku wyznaczenia obrońcy lub pełnomocnika z urzędu. Także organ procesowy, dokonując wyznaczenia, nie ma uprawnienia do wyłączenia substytucji. W wypadku obrońcy oskarżony może żądać, aby obrona była prowadzona przez danego adwokata lub radcę prawnego, skoro stosunek obrończy opiera się na zaufaniu oskarżonego do określonej osoby (adwokata lub radcy

prawnego). Pełnomocnictwo substytucyjne może zostać udzielone do dokonania określonej czynności lub bez ograniczenia czasu jego obowiązywania. W tym ostatnim wypadku zachowuje swoją moc tak długo, jak długo trwa pełnomocnictwo, chyba że obrońca lub pełnomocnik odwołają udzielone przez siebie pełnomocnictwo substytucyjne bądź substytut wypowie udzielone mu pełnomocnictwo. Pełnomocnictwo substytucyjne wygasa wraz ze śmiercią pełnomocnika, który go udzielił.

5.5. Wypowiedzenie upoważnienia do obrony lub pełnomocnictwa

Upoważnienie do obrony oraz pełnomocnictwo mogą zostać wypowiedziane zarówno przez stronę (mocodawcę), jak i przez obrońcę lub pełnomocnika. Kodeks postępowania karnego nie reguluje tej kwestii. W wypadku pełnomocnika – zgodnie z art. 89 k.p.k. – odpowiednio zastosowanie mają przepisy Kodeksu postępowania cywilnego. Przepisy te trzeba również *per analogiam* zastosować do wypowiedzenia upoważnienia do obrony. Zgodnie z art. 94 § 1 k.p.c. w zw. z art. 89 k.p.k. wypowiedzenie pełnomocnictwa przez mocodawcę odnosi skutek prawny w stosunku do sądu z chwilą zawiadomienia go o tym. Dlatego też doręczenie obrońcy lub pełnomocnikowi przesyłki sądowej po wypowiedzeniu, lecz przed powiadomieniem o tym sądu, będzie skuteczne.

Gdy natomiast pełnomocnictwo wypowiedział obrońca lub pełnomocnik, to zobowiązany jest on działać jeszcze przez 2 tygodnie, chyba że mocodawca zwolni go z tego obowiązku (art. 94 § 2 k.p.c. w zw. z art. 89 k.p.k.). O tym fakcie powinien poinformować nie tylko mocodawcę, ale także organ procesowy. Wypowiedzenie stosunku obrończego, gdy **obrona ma charakter fakultatywny**, nie wywołuje żadnych skutków procesowych, gdyż oskarżony w dalszym postępowaniu może bronić się sam. Gdy natomiast **obrona ma charakter obligatoryjny**, wypowiedzenie stosunku obrończego powoduje konieczność wyznaczenia oskarżonemu obrońcy z urzędu, jeżeli nie ustanowił on obrońcy z wyboru.

5.6. Wygaśnięcie upoważnienia do obrony lub pełnomocnictwa

Upoważnienie do obrony oraz pełnomocnictwo wygasają w razie śmierci obrońcy lub pełnomocnika (art. 175 k.p.c. w zw. z art. 89 k.p.k.), utraty przez nich kwalifikacji do wykonywania zawodu (skreślenie z listy adwokatów lub radców prawnych), a także w wypadku śmierci strony (art. 96 k.p.c. w zw. z art. 89 k.p.k.).

6. Obrońca i pełnomocnik z urzędu

Ustanowienie z urzędu obrońcy lub pełnomocnika następuje w wypadkach wskazanych w ustawie. Decyzję w tym przedmiocie podejmuje organ procesowy na wniosek strony lub z urzędu. **Decyzja o wyznaczeniu obrońcy lub pełnomocnika z urzędu zastępuje akt pełnomocnictwa** i upoważnia obrońcę lub pełnomocnika do podjęcia działalności procesowej.

Oskarżony ma konstytucyjnie zagwarantowane prawo do korzystania z pomocy obrońcy z urzędu na zasadach określonych w ustawie (art. 42 ust. 2 *in fine* Konstytucji RP). Również art. 6 ust. 3 lit. c EKPC gwarantuje oskarżonemu prawo do bezpłatnego korzystania z pomocy obrońcy wyznaczonego z urzędu, gdy wymaga tego dobro wymiaru sprawiedliwości. Natomiast uprawnienie do posiadania pełnomocnika wynika z zasady kontrydiktoryjności.

 Kodeks postępowania karnego wskazuje sytuacje, w których oskarżony (podejrzany) ma prawo do korzystania z pomocy obrońcy z urzędu – obrona fakultatywna – albo przewiduje obowiązek posiadania obrońcy – obrona obligatoryjna (bez spraw należących do właściwości sądów wojskowych):

A. Przypadki obrony fakultatywnej:

- 1) oskarżony (podejrzany) może żądać, aby wyznaczono mu obrońcę z urzędu, jeżeli w sposób należyty wykaże, że nie jest w stanie ponieść kosztów obrony bez uszczerbku dla niezbędnego utrzymania siebie i rodziny (art. 78 § 1 zda-

nie pierwsze k.p.k.). Na tych samych zasadach oskarżony może żądać wyznaczenia obrońcy z urzędu w celu dokonania określonej czynności procesowej, np. sporządzenia apelacji czy kasacji (art. 78 § 1a k.p.k.). Podstawą odmowy wyznaczenia obrońcy z urzędu nie może być skorzystanie przez oskarżonego z nieodpłatnej pomocy prawnej lub nieodpłatnego poradnictwa obywatelskiego, o których mowa w ustawie z 5.08.2015 r. o nieodpłatnej pomocy prawnej, nieodpłatnym poradnictwie obywatelskim oraz edukacji prawnej (Dz.U. z 2019 r. poz. 294 ze zm.) (art. 78 § 1 zdanie drugie k.p.k.);

- 2) gdy oskarżony złożył na rozprawie głównej wniosek o dobrowolne poddanie się karze (art. 387 § 1 *in fine* k.p.k.).

B. Przypadki obrony obligatoryjnej:

- 1) gdy oskarżony w czasie postępowania nie ukończył 18 lat (art. 79 § 1 pkt 1 k.p.k.), jest głuchy, niemy lub niewidomy (art. 79 § 1 pkt 2 k.p.k.) albo zachodzi uzasadniona wątpliwość co do tego, czy jego zdolność rozpoznania znaczenia czynu lub kierowania swoim postępowaniem nie była w czasie popełnienia tego czynu wyłączona lub w znacznym stopniu ograniczona (art. 79 § 1 pkt 3 k.p.k.), oraz co do tego, czy stan zdrowia psychicznego pozwala na udział w postępowaniu lub prowadzenia obrony w sposób samodzielny oraz rozsądny (art. 79 § 1 pkt 4 k.p.k.);
- 2) gdy sąd uzna wyznaczenie obrońcy za niezbędne ze względu na okoliczności utrudniające obronę (art. 79 § 2 k.p.k.);
- 3) w postępowaniu przed sądem okręgowym, jeżeli oskarżonemu zarzucono zbrodnię (art. 80 k.p.k.);
- 4) na żądanie oskarżonego wyznaczenia obrońcy z urzędu do wzięcia udziału w posiedzeniu sądu dotyczącym przedłużenia stosowania tymczasowego aresztowania oraz rozpoznania zażalenia na zastosowanie lub przedłużenie tego środka zapobiegawczego (art. 249 § 5 k.p.k.);
- 5) w postępowaniu odwoławczym, jeżeli oskarżony, który występuje bez obrońcy, złożył wniosek o sprowadzenie go na rozprawę apelacyjną lub na posiedzenie sądu odwoławczego w przedmiocie uchylenia orzeczenia z powodu bez-

- względnych przyczyn odwoławczych, a sąd odwoławczy tego wniosku nie uwzględnił (art. 451 i 439 § 3 k.p.k.);
- 6) w postępowaniu zażaleniowym przed sądem odwoławczym rozpoznającym zażalenie na postanowienie lub zarządzenie kończące postępowanie, na postanowienie w przedmiocie środka zapobiegawczego innego niż tymczasowe aresztowanie, na postanowienie w przedmiocie zabezpieczenia majątkowego oraz na zatrzymanie, jeżeli oskarżony (podejrzany) lub zatrzymany jest pozbawiony wolności i występuje bez obrońcy, a złożył wniosek o doprowadzenie na posiedzenie, który nie został uwzględniony (art. 464 § 1 i art. 466 § 1 w zw. z art. 96 § 1 zdanie drugie i art. 451 k.p.k.);
 - 7) na rozprawie w przedmiocie wydania wyroku łącznego, gdy skazany pozbawiony wolności występuje bez obrońcy, a złożył wniosek o sprowadzenie na rozprawę, który nie został uwzględniony (art. 573 § 2 w zw. z art. 451 k.p.k.);
 - 8) w postępowaniu sądowym toczącym się po wznowieniu postępowania na skutek wniosku na korzyść oskarżonego, gdy toczy się ono po jego śmierci lub zachodzi przyczyna zawieszenia postępowania (art. 548 k.p.k.);
 - 9) na posiedzeniu w przedmiocie wydania wyroku dostosowującego kary w trybie *exequatur*, jeżeli osoba pozbawiona wolności złoży wniosek o doprowadzenie, który nie zostanie uwzględniony (art. 597 w zw. z art. 451 k.p.k.);
 - 10) na posiedzeniu sądu pierwszej instancji w przedmiocie zarządzenia wykonania kary wobec osoby przekazanej w wyniku europejskiego nakazu aresztowania, gdy sąd nie zarządza sprowadzenia oskarżonego pozbawionego wolności (art. 607e § 2 w zw. z art. 451 k.p.k.).

W przypadkach wskazanych w pkt B przepisy Kodeksu postępowania karnego wymagają, aby oskarżony miał obrońcę. Obrona taka jest określana jako **obrona obligatoryjna** czy też niezbędna, obowiązkowa. Natomiast w wypadkach wskazanych w pkt A przepisy Kodeksu postępowania karnego nie przewidują obowiązku posiadania obrońcy. Dlatego też jest to **obrona fakultatywna**.

Pokrzywdzony w postępowaniu przygotowawczym jako strona, a w postępowaniu sądowym po uzyskaniu statusu oskarżyciela posiłkowego lub oskarżyciela prywatnego może żądać wyznaczenia pełnomocnika z urzędu, podobnie jak oskarżony, na podstawie art. 78 § 1 k.p.k. (art. 88 k.p.k.). O tym uprawnieniu organ procesowy ma obowiązek pouczyć pokrzywdzonego przed pierwszym przesłuchaniem (art. 300 § 2 k.p.k.). Zakres wyznaczenia pełnomocnika z urzędu może obejmować całe postępowanie, nie wyłączając czynności po uprawomocnieniu się orzeczenia (art. 78 § 1 w zw. z art. 84 § 1 i w zw. z art. 88 k.p.k.) albo zakres ten może zostać ograniczony do dokonania określonej czynności procesowej (art. 78 § 1a w zw. z art. 88 k.p.k.). Tryb postępowania w przedmiocie wniosku o wyznaczenie pełnomocnika z urzędu jest taki sam jak w przypadku wniosku oskarżonego (art. 88 k.p.k.).

6.1. Wyznaczenie obrońcy z urzędu

Prezes sądu, sąd lub referendarz sądowy wyznacza obrońcę z urzędu z listy obrońców według kolejności wpływu wniosków i potrzeb wynikających z innych okoliczności uzasadniających jego wyznaczenie, uwzględniając posiadane informacje o braku sprzeczności interesów stron postępowania.

Okręgowa rada adwokacka i rada okręgowej izby radców prawnych przedstawiają prezesowi sądu rejonowego, sądu okręgowego i sądu apelacyjnego, których obszar właściwości obejmuje zasięg terytorialny danej izby, wykaz adwokatów i radców prawnych uprawnionych do obrony w postępowaniu karnym według przepisów o ustroju adwokatury i ustawy o radcach prawnych, mających siedzibę zawodową lub miejsce zamieszkania na obszarze właściwości danego sądu, deklarujących gotowość udzielania oskarżonym pomocy prawnej z urzędu. Okręgowa rada adwokacka oraz rada okręgowej izby radców prawnych przedstawia wykazy do 30 października każdego roku według stanu na 1 września tego roku. Wykazy adwokatów oraz radców prawnych zawierają następujące informacje umożliwiające kontakt z adwokatem lub radcą prawnym:

- 1) imię i nazwisko,
- 2) adres do doręczeń,

- 3) numer telefonu,
- 4) numer telefaksu lub adres poczty elektronicznej.

Prezes właściwego sądu ustala na podstawie przedstawionych wykazów ułożoną w porządku alfabetycznym według nazwisk listę obrońców, składającą się z adwokatów i radców prawnych. Lista obrońców ustalona przez prezesa właściwego sądu zawiera wymagane informacje oraz wskazanie tytułu zawodowego adwokata i radcy prawnego.

We wniosku o wyznaczenie obrońcy z urzędu oskarżony może wskazać, czy żąda wyznaczenia adwokata czy radcy prawnego. Prezes sądu, sąd lub referendarz sądowy przy wyznaczaniu obrońcy z urzędu nie jest związany żądaniem oskarżonego (por. § 2–9 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z 27.05.2015 r. w sprawie sposobu zapewnienia oskarżonemu korzystania z pomocy obrońcy z urzędu, Dz.U. z 2017 r. poz. 53). W wypadku obrony obligatoryjnej zaistnienie ustawowo wskazanych okoliczności zobowiązuje organ procesowy do wyznaczenia obrońcy (okoliczności wskazane powyżej w pkt B). Natomiast w przypadkach obrony fakultatywnej wyznaczenie obrońcy z urzędu następuje na wniosek oskarżonego, podlegający ocenie co do jego zasadności (okoliczności wskazane powyżej w pkt A). Na wniosek oskarżonego (podejrzanego) wyznaczenie obrońcy z urzędu następuje w warunkach określonych w art. 78 § 1 k.p.k. O tym uprawnieniu należy podejrzanego pouczyć przed pierwszym przesłuchaniem (art. 300 § 1 k.p.k.).

W orzecznictwie Sądu Najwyższego wskazuje się, że warunkiem przystąpienia do rozpoznawania wniosku o wyznaczenie obrońcy z urzędu na podstawie art. 78 § 1 k.p.k. jest „należyte” wykazanie przez oskarżonego niemożności poniesienia kosztów ustanowienia obrońcy z wyboru. Co prawda to na oskarżonym ciąży obowiązek wykazania tej okoliczności, jednakże o obowiązku i sposobach wykazania ubóstwa trzeba go pouczyć, do czego zobowiązuje art. 16 § 2 k.p.k., z konsekwencjami procesowymi określonymi w art. 16 § 1 k.p.k. Co istotne, art. 78 § 1 k.p.k. odnosi się do czasu teraźniejszego, a zatem wymagane jest, aby oskarżony należycie wykazał aktualnie niemożność poniesienia kosztów obrony, co powinno skutko-

wać wyznaczeniem obrońcy z urzędu. Sąd powinien więc oceniać jego sytuację majątkową w chwili orzekania w tym przedmiocie (postanowienie SN z 19.03.2019 r., IV KS 5/19, LEX nr 2637526).

W postępowaniu przygotowawczym oraz w postępowaniu sądowym wniosek o wyznaczenie obrońcy z urzędu nie jest ograniczony żadnym termin. Oskarżony (podejrzany) może go zatem złożyć do czasu prawomocnego zakończenia postępowania, a ponadto może go także złożyć w postępowaniach po uprawomocnieniu się orzeczenia kończącego postępowanie w sprawie. Jednakże w postępowaniu przed sądem pierwszej instancji wprowadza się termin do złożenia wniosku o wyznaczenie obrońcy z urzędu, ale nie jest to termin prekluzyjny ani bezwzględnie stanowczy, gdyż jego uchybienie nie powoduje bezskuteczności wniosku. Natomiast w wypadku złożenia wniosku po terminie udział obrońcy z urzędu nie będzie możliwy od początku rozprawy lub posiedzenia, tylko na kolejnym terminie lub dopiero po zamknięciu rozprawy lub zakończeniu posiedzenia. W postępowaniu przed sądem pierwszej instancji oskarżony, który nie ma obrońcy, powinien złożyć wniosek o jego wyznaczenie w terminie 7 dni od daty doręczenia odpisu aktu oskarżenia, dołączając dowody wskazujące na spełnienie przesłanek z art. 78 § 1 k.p.k. (art. 338b § 1 k.p.k.). Jeżeli taki wniosek oskarżony złoży po tym terminie, ale w czasie umożliwiającym udział obrońcy w rozprawie lub posiedzeniu, o którym mowa w art. 341, 343 lub 343a k.p.k., to podlega on rozpoznaniu przed rozprawą lub posiedzeniem. Natomiast gdy wniosek złożony po terminie spowodowałby konieczność zmiany terminu rozprawy lub wskazanego posiedzenia, gdyż w wypadku jego uwzględnienia obrońca z urzędu nie mógłby przygotować się do obrony z uwagi na zbyt krótki czas pomiędzy wyznaczeniem a terminem rozprawy lub posiedzenia, to podlega on rozpoznaniu po terminie rozprawy lub posiedzenia. W takiej sytuacji uwzględnienie wniosku powoduje, że wyznaczony obrońca z urzędu podejmuje czynności obrończe dopiero na kolejnym terminie rozprawy lub posiedzenia i nie ma prawa do skutecznego żądania ponowienia czynności przeprowadzonych przed jego wyznaczeniem. Jeżeli uwzględnienie wniosku nastąpiło na rozprawie lub posiedzeniu, na którym wydano orzeczenie albo po jego wydaniu, ale wniosek o wyznaczenie został złożony w terminie

do zaskarżenia, to wówczas termin ten biegnie dla wyznaczonego obrońcy z urzędu od daty powiadomienia go o wyznaczeniu (art. 127a § 2 k.p.k.). Podobnie postępuje się z wnioskiem, który nie odpowiada wymogom formalnym, o których mowa w art. 120 § 1 k.p.k., lub nie dołączono dowodów wymaganych do wykazania przesłanek z art. 78 § 1 k.p.k., gdy uzupełnienie tych braków nastąpiło w takim terminie, że w wypadku jego uwzględnienia obrońca z urzędu nie mógłby przygotować się do obrony z uwagi na zbyt krótki czas pomiędzy wyznaczeniem a terminem rozprawy lub posiedzenia (art. 338b § 2 k.p.k.). Gdy zaś oskarżony składa wniosek o wyznaczenie obrońcy dopiero po pierwszym lub po kolejnym terminie rozprawy lub posiedzenia, o którym mowa w art. 341, 343 i 343a k.p.k., to powinien to uczynić w takim czasie, aby jego uwzględnienie nie spowodowało zmiany kolejnego terminu rozprawy lub posiedzenia. Jeżeli musiałoby to nastąpić, wówczas wniosek podlega rozpoznaniu po terminie rozprawy lub posiedzenia (art. 338b § 3 k.p.k.).

Wskazane zasady procedowania w przedmiocie wniosku oskarżonego o wyznaczenie obrońcy z urzędu mają odpowiednie zastosowanie w postępowaniu odwoławczym (art. 458 k.p.k.) i w postępowaniu o wydanie wyroku łącznego (art. 574 k.p.k.).

Zakres wyznaczenia obrońcy może obejmować całe postępowanie, nie wyłączając czynności po uprawomocnieniu się orzeczenia (art. 84 § 1 k.p.k.), albo zakres ten może zostać ograniczony do dokonania określonej czynności procesowej (art. 78 § 1a k.p.k.). Na oskarżonym spoczywa obowiązek wykazania, że spełnione są przesłanki wskazane w art. 78 § 1 k.p.k., a więc że nie jest w stanie ponieść kosztów obrony bez uszczerbku dla niezbędnego utrzymania siebie i rodziny. Jeśli oskarżony ubiegający się o wyznaczenie obrońcy z urzędu złożył wniosek, z którego nie wynikają okoliczności wymagane przez ustawę, prezes sądu (przewodniczący wydziału) lub referendarz sądowy powinien wyznaczyć mu odpowiedni termin uzupełnienia wniosku. Dopiero po bezskutecznym upływie tego terminu lub w przypadku wątpliwości co do sposobu wykazania przez oskarżonego niemożności poniesienia kosztów obrony wniosek podlega merytorycznemu rozpoznaniu (por. § 13 rozporządzenia w sprawie

sposobu zapewnienia oskarżonemu korzystania z pomocy obrońcy z urzędu).

Wniosek o wyznaczenie obrońcy z urzędu złożony przez podejrzanego w postępowaniu przygotowawczym organ prowadzący postępowanie przygotowawcze przekazuje niezwłocznie do sądu właściwego do rozpoznania sprawy wraz z dokumentami złożonymi przez podejrzanego w celu wykazania, że nie jest on w stanie ponieść kosztów obrony bez uszczerbku dla niezbędnego utrzymania siebie i rodziny. Przekazując do sądu właściwego do rozpoznania sprawy wniosek i dokumenty, organ prowadzący postępowanie przygotowawcze dołącza akta sprawy albo odpisy z akt sprawy niezbędne do rozpoznania wniosku o wyznaczenie obrońcy z urzędu, w szczególności umożliwiające ustalenie sygnatury sprawy, danych osobowych podejrzanego oraz danych dotyczących jego sytuacji rodzinnej i majątkowej (por. § 11 ust. 1 rozporządzenia w sprawie sposobu zapewnienia oskarżonemu korzystania z pomocy obrońcy z urzędu). Wniosek podejrzanego rozpoznaje prezes sądu (przewodniczący wydziału) lub referendarz sądowy (art. 81 § 1 k.p.k.).

W postępowaniu sądowym obrońcę z urzędu wyznacza prezes sądu (przewodniczący wydziału) lub referendarz sądowy, a na rozprawie lub posiedzeniu – sąd (art. 81 § 1 k.p.k.). Sąd może jednak cofnąć wyznaczenie obrońcy, jeżeli okaże się, że nie istnieją okoliczności, na podstawie których go wyznaczono (art. 78 § 2 k.p.k.). Trzeba też zauważyć, że art. 78 § 1 k.p.k. – w porównaniu z postanowieniami art. 6 ust. 3 lit. c EKPC – nie zawiera przesłanki w postaci dobra wymiaru sprawiedliwości. Natomiast taki warunek wyznaczenia obrońcy z urzędu przewiduje art. 22 k.p.w.

Na zarządzenie lub postanowienie o wyznaczeniu obrońcy z urzędu nie przysługuje zażalenie.

Natomiast na zarządzenie prezesa sądu o odmowie wyznaczenia obrońcy z urzędu wydane w postępowaniu przygotowawczym lub w postępowaniu sądowym przysługuje zażalenie do sądu właściwego do rozpoznania sprawy, a gdy odmowa wyznaczenia obrońcy

nastąpiła na mocy postanowienia sądu, zażalenie przysługuje do innego równorzędnego składu tego sądu (art. 81 § 1a k.p.k.). Zażalenie przysługuje również na postanowienie sądu o cofnięciu wyznaczenia obrońcy. Właściwy do rozpoznania zażalenia jest ten sam sąd w innym równorzędnym składzie (art. 78 § 2 k.p.k.). W postępowaniu odwoławczym zażalenie przysługuje na postanowienia sądu wydane w toku postępowania przed sądem drugiej instancji jedynie w wypadkach wskazanych w ustawie (arg. z art. 426 § 2 i art. 430 § 2 k.p.k.). W tych przepisach w sposób enumeratywny wymienione zostały przypadki zaskarżalności postanowień wydanych w postępowaniu przed sądem odwoławczym. Wobec tego można przyjąć, że skoro odmowa wyznaczenia obrońcy ma formę zarządzenia, a nie postanowienia, to kwestię zaskarżalności zarządzenia wydanego także w postępowaniu przed sądem drugiej instancji reguluje przepis ogólny, jakim jest art. 81 § 1a k.p.k. W konsekwencji należałoby uznać, że na zarządzenie przewodniczącego wydziału odwoławczego o odmowie wyznaczenia obrońcy z urzędu przysługuje zażalenie do sądu odwoławczego, tzw. zaskarżalność pozioma (*per analogiam* do art. 426 § 2 i art. 430 § 2 k.p.k.). Natomiast wobec zarządzenia referendarza sądowego przysługuje sprzeciw. W razie wniesienia sprzeciwu zarządzenie traci moc (art. 93a § 3 k.p.k.), a kwestia wyznaczenia obrońcy z urzędu podlega ponownemu rozpoznaniu.

W wypadku odmowy wyznaczenia obrońcy z urzędu ponowny wniosek oskarżonego oparty na tych samych okolicznościach pozostawia się bez rozpoznania. Decyzję w tym przedmiocie może wydać prezes sądu w formie zarządzenia, na które nie przysługuje zażalenie (art. 81 § 1b k.p.k.).

W przypadku wskazanym w art. 387 § 1 *in fine* k.p.k. prawo do posiadania obrońcy z urzędu przysługuje w związku ze złożeniem wniosku o dobrowolne poddanie się karze. Wyznaczenie obrońcy z urzędu następuje wówczas na wniosek oskarżonego, przy czym jego uwzględnienie pozostawione jest do uznania sądu („sąd może”). Wobec tego ta podstawa wyznaczenia obrońcy ma charakter szczególny w stosunku do art. 78 § 1 k.p.k. W konsekwencji nie jest wymagane spełnienie przesłanek określonych w tym przepisie.

! **Wyznaczenie obrońcy z urzędu** może nastąpić tylko wtedy, **gdy oskarżony nie ma obrońcy z wyboru**. Subsydiarny charakter obrony z urzędu w stosunku do obrony z wyboru wynika z art. 81 § 1 k.p.k., który ogranicza wyznaczenie obrońcy z urzędu do wypadków obrony obligatoryjnej lub obrony na uzasadniony wniosek podejrzanego lub oskarżonego, jeżeli „nie ma obrońcy z wyboru”. Dlatego też funkcja obrońcy z urzędu ustaje z chwilą, gdy podejrzany lub oskarżony ustanowi obrońcę z wyboru.

W **postępowaniu sądowym** obrońcę z urzędu wyznacza prezes sądu (przewodniczący wydziału, przewodniczący składu orzekającego lub upoważniony sędzia – art. 93 § 2 k.p.k.) lub referendarz sądowy w formie zarządzenia lub sąd w formie postanowienia. Natomiast w **postępowaniu przygotowawczym** obrońcę z urzędu dla podejrzanego wyznacza prezes sądu (przewodniczący wydziału) właściwego do rozpoznania sprawy lub referendarz sądowy na wniosek prokuratora lub – w wypadku wskazanym w art. 78 § 1 k.p.k. – na wniosek podejrzanego (art. 81 § 1 k.p.k.).

Decyzja o wyznaczeniu obrońcy z urzędu powoduje zawiązanie się stosunku obrończego i pełni taką samą funkcję, jak pełnomocnictwo obrończe udzielone obrońcy przez oskarżonego. Powinna ona wskazywać konkretnego adwokata, któremu powierza się obowiązki obrończe. O wyznaczeniu obrońcy należy zawiadomić oskarżonego (podejrzanego) i obrońcę. Na uzasadniony wniosek oskarżonego (podejrzanego) lub jego obrońcy prezes sądu właściwego do rozpoznania sprawy (przewodniczący wydziału) może wyznaczyć nowego obrońcę w miejsce dotychczasowego (art. 81 § 2 k.p.k.). Przepis ten wymaga, aby oskarżony wskazał, dlaczego żąda wyznaczenia innego obrońcy z urzędu.

! Decyzja o nieuwzględnieniu wniosku o wyznaczenie oskarżonemu obrońcy z urzędu może zostać również **zakwestionowana w apelacji** przez sformułowanie zarzutu odwoławczego naruszenia art. 78 § 1 w zw. z art. 6 k.p.k. (art. 447 § 4 k.p.k.).

Wyznaczenie obrońcy z urzędu w całym postępowaniu nakłada na obrońcę obowiązek podejmowania czynności procesowych do pra-

womocnego zakończenia postępowania (art. 84 § 1 i art. 88 k.p.k.). Z tej regulacji wynika, że obrońca z urzędu może także podejmować czynności po prawomocnym zakończeniu postępowania, chyba że ustawa wprowadza ograniczenia – tak jak w przypadku wyroku łącznego w art. 573 § 3 k.p.k. przez wyłączenie stosowania art. 84 § 1 k.p.k., co pozbawia obrońcę z urzędu uprawnienia do złożenia wniosku o wydanie wyroku łącznego obejmującego wyrok wydany w sprawie, w której obrońca występował. Natomiast po prawomocnym zakończeniu postępowania obrońca z urzędu nie ma obowiązku podejmowania czynności procesowych.

Jeżeli obrońca lub pełnomocnik takie czynności podejmują bez odrębnej decyzji organu procesowego o wyznaczeniu obrońcy lub pełnomocnika z urzędu, to nie przysługuje im od Skarbu Państwa wynagrodzenie (wyrok SN z 7.05.1997 r., IV KKN 106/96, OSNKW 1997/7–8, poz. 68).

Jeżeli czynności procesowej należy dokonać **poza siedzibą lub miejscem zamieszkania** obrońcy wyznaczonego z urzędu, to na podstawie art. 84 § 2 k.p.k. może on złożyć wniosek do prezesa sądu (przewodniczącego wydziału), przed którym ma być dokonana czynność, a w postępowaniu przygotowawczym – do prezesa sądu rejonowego miejsca czynności, o wyznaczenie do jej dokonania innego obrońcy spośród miejscowych adwokatów lub radców prawnych. We wniosku obrońca z urzędu nie powinien ograniczyć się tylko do stwierdzenia, że wnosi o wyznaczenie innego przedstawiciela procesowego, gdyż zamieszkuje poza miejscem dokonania czynności procesowej, bo ta okoliczność w ogóle warunkuje złożenie wniosku. Artykuł 84 § 2 k.p.k. wymaga dodatkowo, aby był to wniosek uzasadniony, który podlega ocenie organu procesowego. Trzeba wykazać, dlaczego stawienie się w miejscu dokonania czynności procesowej jest na tyle utrudnione, że konieczne jest wyznaczenie innego obrońcy z urzędu. Oskarżony ma prawo do rzeczywistej pomocy prawnej ze strony obrońcy z urzędu, którą w określonych sprawach może zapewnić tylko obrońca występujący przed sądem pierwszej instancji, np. ze względu na obszerność materiału dowodowego czy skomplikowany stan dowodowy lub prawny.

6.2. Wyznaczenie pełnomocnika z urzędu

 W postępowaniu przygotowawczym pokrzywdzony ma status strony (art. 299 § 1 k.p.k.). W związku z tym ma prawo do korzystania z pomocy pełnomocnika, w tym do złożenia wniosku o wyznaczenie pełnomocnika z urzędu w okolicznościach wskazanych w art. 78 § 1 k.p.k. O tym uprawnieniu należy pokrzywdzonego pouczyć przed pierwszym przesłuchaniem (art. 300 § 2 k.p.k.).

Pełnomocnik z urzędu może zostać wyznaczony dla **oskarżyciela posiłkowego (ubocznego i subsydiarnego) i oskarżyciela prywatnego**. Także osoba niebędąca stroną (art. 87 § 2 k.p.k.) może złożyć wniosek o wyznaczenie pełnomocnika, skoro art. 88 k.p.k., odsyłając do odpowiedniego stosowania art. 78 § 1 k.p.k., nie różnicuje podmiotów składających taki wniosek. Wyznaczenie pełnomocnika z urzędu może nastąpić na całe postępowanie lub tylko do dokonania określonej czynności, np. sporządzenia i wniesienia subsydiarnego aktu oskarżenia (art. 84 § 1 i art. 78 § 1a k.p.k.). Odesłanie w art. 88 do art. 78 k.p.k. w zakresie podstaw do ustanowienia pełnomocnika z urzędu oznacza, że Kodeks postępowania karnego zawiera własne unormowanie, co powoduje, że nie mają zastosowania przepisy procedury cywilnej. Niemniej jednak w kwestii organu uprawnionego do rozstrzygnięcia wniosku strony o wyznaczenie pełnomocnika z urzędu art. 88 k.p.k. nie odsyła do art. 81 § 1 k.p.k., który wskazuje prezesa sądu lub referendarza sądowego. Brak takiego odesłania nie oznacza, że w tym zakresie mają odpowiednie zastosowanie przepisy procedury cywilnej. Trzeba przyjąć, że skoro art. 78 § 1 k.p.k. nie wskazuje organu uprawnionego do wydania przedmiotowej decyzji, to ma zastosowanie przepis ogólny, tj. art. 93 § 2 k.p.k. Dlatego też prezes sądu, przewodniczący wydziału, przewodniczący składu orzekającego lub upoważniony sędzia na podstawie art. 81 § 1 k.p.k. wydaje decyzję o wyznaczeniu lub odmowie wyznaczenia pełnomocnika z urzędu. Na decyzję o odmowie wyznaczenia pełnomocnika z urzędu przysługuje zażalenie (art. 81 § 1a, art. 88 § 1 k.p.k.). Podstawą odmowy wyznaczenia pełnomocnika z urzędu nie może być skorzystanie przez pokrzywdzonego z nieodpłatnej pomocy

prawnej lub nieodpłatnego poradnictwa obywatelskiego, o których mowa w ustawie z 5.08.2015 r. o nieodpłatnej pomocy prawnej, nieodpłatnym poradnictwie obywatelskim oraz edukacji prawnej (Dz.U. z 2019 r. poz. 294 ze zm.) (art. 78 § 1 zdanie drugie k.p.k. w zw. z art. 88 § 1 k.p.k.).

Odpowiednie stosowanie do pełnomocnika art. 78 § 1 w zw. z art. 88 § 1 k.p.k. pozwala przyjąć, że ustanowienie pełnomocnika z urzędu ma zastosowanie tylko do pełnomocnika ustanowionego dla osoby fizycznej. Można też wyrazić odmienny pogląd, że skoro stosowanie tego przepisu jest „odpowiednie” w odniesieniu do pełnomocnika z urzędu, to także może mieć on zastosowanie do ustanowienia pełnomocnika z urzędu dla podmiotu niebędącego osobą fizyczną. Wówczas jednak należy zmodyfikować przesłanki wyznaczenia pełnomocnika z urzędu, o których mowa w art. 78 § 1 k.p.k., przez odwołanie się do sytuacji ekonomicznej tego podmiotu i przyjęcie, że ustanowienie takie może okazać się zasadne wtedy, gdy podmiot ten wykaze, że nie ma dostatecznych środków na ich uiszczenie bez uszczerbku dla swojej sytuacji ekonomicznej.

W postępowaniu sądowym nie ma określonego terminu do złożenia wniosku o wyznaczenie pełnomocnika z urzędu. Nie został tu recypowany art. 338b k.p.k., który dotyczy wyznaczenia obrońcy z urzędu. Wobec tego należy przyjąć, że wniosek o wyznaczenie powinien zostać złożony w takim terminie, aby w wypadku jego uwzględnienia pełnomocnik mógł wziąć udział w rozprawie lub posiedzeniu. Jeżeli wniosek został złożony w terminie uniemożliwiającym udział w tych formach orzekania, to w wypadku jego uwzględnienia pełnomocnik występuje w sprawie od daty powiadomienia go o wyznaczeniu. Jeżeli uwzględnienie wniosku nastąpiło na rozprawie lub posiedzeniu, na którym wydano orzeczenie, albo po jego wydaniu, ale wniosek o wyznaczenie został złożony w terminie do zaskarżenia, to wówczas termin ten biegnie dla wyznaczonego pełnomocnika z urzędu od daty powiadomienia go o wyznaczeniu (art. 127a § 2 k.p.k.).

Sąd może cofnąć wyznaczenie pełnomocnika z urzędu, jeżeli okaże się, że nie istnieją okoliczności, na podstawie których go wyznaczono

(art. 78 § 2 w zw. z art. 88 § 1 k.p.k.). Na postanowienie o cofnięciu wyznaczenia pełnomocnika przysługuje zażalenie do innego równorzędnego składu sądu (art. 78 § 2 w zw. z art. 88 § 1 k.p.k.).

Koszty pomocy prawnej udzielonej przez adwokata lub radcę prawnego z urzędu ponosi Skarb Państwa (art. 29 ust. 1 pr. adw. i art. 22³ ust. 1 u.r.p.).

6.3. Substytucja obrońcy i pełnomocnika wyznaczonych z urzędu

Obrońca i pełnomocnik wyznaczeni z urzędu mają prawo do **substytucji**. W wypadku pełnomocnika z urzędu odpowiednie zastosowanie ma art. 91 pkt 3 k.p.c. (art. 89 k.p.k.). W odniesieniu do obrońcy z urzędu należy uznać, że skoro wyznaczenie obrońcy ma na celu zapewnienie oskarżonemu możliwości korzystania z pomocy prawnej, to każdy adwokat i radca prawny jest przygotowany do jej świadczenia. Przy wyznaczeniu obrońcy z urzędu nie chodzi o zaufanie organu procesowego do konkretnego adwokata lub radcy prawnego, ale raczej o zaufanie do samej instytucji adwokata lub radcy prawnego jako tych, którzy zawodowo trudnią się niesieniem pomocy prawnej. Z tego też względu **decyzja o wyznaczeniu obrońcy z urzędu** – inaczej niż w wypadku udzielenia upoważnienia do obrony – **nie może zawierać zakazu substytucji**. Także oskarżony nie może skutecznie sprzeciwić się substytuowaniu się obrońcy wyznaczonego z urzędu. Jeżeli oskarżony się z tym nie zgadza, to ma dwa wyjścia. Po pierwsze, może ustanowić obrońcę z wyboru i w ten sposób usunąć z procesu obrońcę z urzędu. Po drugie, może wystąpić do organu, który ustanowił obrońcę z urzędu, z umotywowanym wnioskiem o wyznaczenie innego obrońcy z urzędu. Organ procesowy natomiast nie może sam cofnąć wyznaczenia obrońcy z tego powodu, że dokonał on substytucji.

Wyznaczenie obrońcy lub pełnomocnika z urzędu ma charakter subsydiarny. Dlatego w wypadku ustanowienia przez stronę przedstawiciela procesowego z wyboru obrońca lub pełnomocnik wyznaczeni z urzędu tracą tytuł do działania (arg. z art. 81 § 1 k.p.k.).

7. Obrona obligatoryjna

Ustawowy obowiązek udziału obrońcy w toku procesu (obrona obligatoryjna) związany jest z istnieniem i trwaniem okoliczności wskazanych w art. 79 § 1 i 2 oraz art. 80 k.p.k. Przepisy te pełnią funkcję gwarancyjną, wprowadzając ustawowe domniemanie ograniczenia prawa do obrony w sytuacji występowania oskarżonego bez obrońcy. Obligatoryjność obrony trwa tak długo, jak długo występują okoliczności ją uzasadniające.

Niepełnoletność oskarżonego jako podstawa obrony obligatoryjnej (art. 79 § 1 pkt 1 k.p.k.) dotyczy oskarżonego, który w czasie postępowania nie ukończył 18 lat. Jest to podstawa o charakterze czasowym, gdyż z chwilą osiągnięcia tego wieku obrona obligatoryjna ustaje *ex lege*. Odnosi się ona do oskarżonego pełnoletniego, który w chwili czynu ukończył 17 lat, ale w toku postępowania nie ukończył 18 lat, jak też do oskarżonego nieletniego, który odpowiada przed sądem karnym, mimo że w chwili popełnienia czynu nie miał ukończonych 17 lat (art. 10 § 1 k.k.). Dotyczy to sytuacji, gdy nieletni, który ukończył 15 lat, popełnił przestępstwo wymienione w art. 10 § 2 k.k. Obrona obligatoryjna trwa jednak nie przez cały tok postępowania, ale do ukończenia przez oskarżonego 18 lat (por. postanowienie SN z 2.02.2016 r., IV KK 337/15, Prok. i Pr. 2016/5, poz. 11).

W wypadku gdy oskarżony jest **głuchy, niemy** lub **niewidomy** (art. 79 § 1 pkt 2 k.p.k.), upośledzenia tych zmysłów muszą być takie, że znoszą ich funkcjonowanie, a tym samym uniemożliwiają samodzielną obronę lub ograniczają ich funkcjonowanie w tak znacznym stopniu, że czynią nad wyraz trudnym realizowanie samodzielnie przez oskarżonego swojej obrony i uniemożliwiają sądowi normalny z nim kontakt (por. postanowienie SN z 10.03.1997 r., III KKN 155/96, Prok. i Pr. 1997/7–8, poz. 8). Obrona obligatoryjna ustaje, gdy oskarżony odzyska słuch, mowę lub wzrok.

W wypadku przesłanki obrony obligatoryjnej w postaci **uzasadnionej wątpliwości co do poczytalności oskarżonego w chwili czynu lub co do stanu jego zdrowia psychicznego w cza-**

sie postępowania (art. 79 § 1 pkt 3 i 4 k.p.k.) wystarczające do jej spełnienia jest jedynie uprawdopodobnienie zaistnienia tych okoliczności. Jednakże wątpliwość taka musi być realna, a więc oparta na dokumentach lub spostrzeżeniach co do jego zachowania. Dlatego też zarzut obrazu art. 79 § 1 pkt 3 k.p.k., a w konsekwencji uchybienia określonego w art. 439 § 1 pkt 10 k.p.k., można skutecznie postawić w razie braku reakcji organu procesowego na fakt istnienia uzasadnionej wątpliwości (wyrok SN z 14.02.2005 r., II KK 491/04, OSNwSK 2005/1, poz. 347). Natomiast poddanie oskarżonego badaniom psychiatrycznym w innej sprawie nie tworzy samo przez się uzasadnionych wątpliwości co do stanu jego poczytalności odnośnie do innego czynu, a tym samym nie przesądza potrzeby dopuszczenia dowodu z opinii biegłych psychiatrów i poddania go – tylko z tego względu – kolejnym badaniom psychiatrycznym (postanowienie SN z 11.01.2012 r., III KK 176/11, OSNWK 2012/4, poz. 38). „Uzasadnione wątpliwości” co do poczytalności (art. 79 § 1 pkt 3 k.p.k.) to takie, które są oparte na konkretnych okolicznościach oraz dowodach i wynikają z oceny owych dowodów i okoliczności ustalonych w sprawie, oceny dokonanej przez uprawniony organ procesowy na wniosek stron lub z urzędu. Sąd, ustalając, czy faktycznie występują przesłanki wskazane w art. 79 § 1 pkt 3 i 4 k.p.k., zawsze powinien pamiętać o tym, że ich „zachodzenie” nie jest warunkowane jakimś abstrakcyjnym przeświadczeniem czy niezbyt uchwytym domysłem, lecz uzależnione jest od powzięcia przez organ postępowania tylko takich wątpliwości, które mają charakter uzasadniony, a więc takich, które mają oparcie w konkretnie ustalonych w sprawie okolicznościach. Decydujące znaczenie w tym zakresie ma ocena organu procesowego, a nie subiektywna ocena stron czy obrońcy. Tytułem przykładu należy wskazać, że do okoliczności mogących powodować zaistnienie „uzasadnionych wątpliwości” zaliczano: przebycie choroby psychicznej lub urazu mózgu, nałogowy alkoholizm, nadużywanie narkotyków, leczenie w szpitalu psychiatrycznym, nadzwyczaj utrudniony kontakt, kłopoty ze zrozumieniem pytań i udzielaniem odpowiedzi, niedorozwój umysłowy, zaświadczenia stwierdzające chorobę psychiczną lub niedorozwój umysłowy, zaświadczenie z placówek służby zdrowia, informacja z poradni zdrowia psychicznego (postanowienie SN z 14.01.2016 r., IV KK 419/15, Prok. i Pr. 2016/4, poz. 9).

Ponadto w orzecznictwie Sądu Najwyższego wskazuje się, że do przyjęcia, iż zachodzi uzasadniona wątpliwość, o której mowa w art. 79 § 1 pkt 3 i 4 k.p.k., nie jest konieczne, by owa wątpliwość miała charakter ewidentny – wystarczy uprawdopodobnienie wystąpienia tych okoliczności. Z drugiej jednak strony nie chodzi tu o jakiegokolwiek wątpliwości, lecz o wątpliwości wynikające z obiektywnych przesłanek. Powzięte przez uprawniony organ procesowy uzasadnione wątpliwości muszą mieć oparcie w konkretnych okolicznościach ustalonych w sprawie. Ustawa wymaga, aby wątpliwości były uzasadnione, a więc poparte takimi okolicznościami natury faktycznej, które w odbiorze zewnętrznym przemawiają za realną możliwością wystąpienia u oskarżonego zakłóceń w stanie zdrowia psychicznego w chwili czynu lub w toku procesu. Z utrwalonego orzecznictwa wynika także, że samo uzależnienie od alkoholu czy też zażywanie narkotyków nie prowadzi automatycznie do zaistnienia wątpliwości co do stanu psychicznego oskarżonego (postanowienie SN z 7.11.2018 r., II KK 79/18, LEX nr 2627510).

Istnienie uzasadnionej wątpliwości co do poczytalności lub stanu zdrowia psychicznego oskarżonego powoduje konieczność wydania opinii psychiatrycznej. Opinię wydaje co najmniej dwóch biegłych lekarzy psychiatrów (art. 202 § 1 k.p.k.). W sprawach o przestępstwa związane z zaburzeniami preferencji seksualnych do udziału w wydaniu opinii o stanie zdrowia psychicznego oskarżonego powołuje się jeszcze biegłego lekarza seksuologa (art. 202 § 3 k.p.k.). W postępowaniu przygotowawczym wydanie opinii następuje na podstawie decyzji prokuratora, a w postępowaniu sądowym – na podstawie decyzji sądu. Decyzja zapada w formie postanowienia. Wydanie postanowienia o dopuszczeniu dowodu z opinii biegłych lekarzy psychiatrów jest równoznaczne z pojawieniem się uzasadnionych wątpliwości co do poczytalności oskarżonego lub stanu jego zdrowia psychicznego w toku postępowania, co powoduje jednocześnie powstanie obowiązku wyznaczenia mu obrońcy z urzędu (uchwała SN z 16.06.1977 r., VII KZP 11/77, OSNKW 1977/7–8, poz. 68).

Obrona obligatoryjna z powodu uzasadnionej wątpliwości co do poczytalności oskarżonego lub stanu jego zdrowia psychicznego w toku

postępowania również ma charakter względny. Zgodnie bowiem z art. 79 § 4 k.p.k. obowiązek korzystania z pomocy obrońcy ustaje, gdy sąd orzeknie, że udział obrońcy nie jest obowiązkowy. Prezes sądu albo sąd zwalnia wówczas obrońcę z jego obowiązków, chyba że zachodzą inne podstawy do obrony obligatoryjnej, np. oskarżony nie ukończył 18 lat (art. 79 § 4 k.p.k.). Warunkiem ustania obrony obligatoryjnej nie jest tylko sama treść opinii biegłych lekarzy psychiatrów co do braku podstaw do wyłączenia poczytalności lub znacznego jej ograniczenia oraz stwierdzenie, że stan zdrowia psychicznego oskarżonego pozwala na udział w postępowaniu i prowadzenie obrony w sposób samodzielny i rozsądny. Wymagane jest dodatkowo uznanie takiej opinii przez sąd za wystarczającą. Następuje to w formie postanowienia, w którym sąd powinien stwierdzić, że udział obrońcy nie jest obowiązkowy. Dopiero wówczas obrona obligatoryjna ustaje. Do czasu wydania takiego postanowienia lub w wypadku jego niewydania obrona ma charakter obligacyjny. W orzecznictwie Sądu Najwyższego wskazuje się, że od 1.07.2015 r. to nie treść opinii biegłych lekarzy psychiatrów opiniujących co do stanu psychicznego oskarżonego w zakresie wymienionym w art. 79 § 1 pkt 3 i 4 k.p.k. stanowi o istnieniu lub braku obligatoryjności obrony oskarżonego na rozprawie (art. 79 § 3 k.p.k.), ale decyduje postanowienie sądu wydane po tym, jak opinia biegłych lekarzy psychiatrów zostanie złożona do akt sprawy. Wyrażna stylistyka przepisu art. 79 § 4 k.p.k. od 1.07.2015 r., w zestawieniu z tym, jaką treść miał ten przepis poprzednio, a także gwarancyjny charakter tego unormowania w zakresie prawa oskarżonego do korzystania z obrony (art. 6 k.p.k.), nie pozwala na aprobatę stanowiska, że niewydanie takiego postanowienia przez sąd oznacza w istocie, iż postanowienie takie zostało wydane w sposób dorozumiany (wyrok SN z 16.01.2018 r., V KK 450/17, OSNKW 2018/4, poz. 33).

Artykuł 79 § 4 k.p.k. ma również zastosowanie w postępowaniu przygotowawczym, gdy prokurator dopuścił dowód z opinii dwóch biegłych lekarzy psychiatrów. Wówczas na wniosek prokuratora sąd może orzec, że udział obrońcy w postępowaniu przygotowawczym nie jest obowiązkowy. W związku z tym prezes sądu lub sąd zwalnia obrońcę z jego obowiązków, chyba że zachodzą inne okoliczności przemawiające za tym, aby podejrzany miał wyznaczonego obrońcę.

Wydanie orzeczenia w tym przedmiocie jest czynnością sądu w postępowaniu przygotowawczym (art. 329 k.p.k.).

 Obrona jest obligatoryjna także wtedy, gdy sąd uzna posiadanie obrońcy za niezbędne ze względu na **okoliczności utrudniające obronę** (art. 79 § 2 k.p.k.). Okoliczności te należy wiązać z właściwościami osobistymi oskarżonego. Dotyczy to takich sytuacji, w których oskarżony – ze względu na upośledzenie utrudniające komunikowanie się, np. jąkanie, niedosłuch czy nieporadność wynikającą z podeszłego wieku lub rozwoju intelektualnego – ma utrudnioną obronę z przyczyny od siebie niezależnej (wyroki SN: z 7.09.2007 r., II KK 30/07, OSNwSK 2007/1, poz. 1983; z 19.09.2007 r., III KK 130/07, OSNwSK 2007/1, poz. 2023).

 Obligatoryjna jest również obrona oskarżonego w postępowaniu przed sądem okręgowym jako sądem pierwszej instancji, gdy **oskarżonemu zarzucono zbrodnię** (art. 80 k.p.k.). Pojęcie zbrodni zostało zdefiniowane w Kodeksie karnym jako czyn zabroniony zagrożony karą pozbawienia wolności na czas nie krótszy od 3 lat albo karą surowszą (art. 7 § 2 k.k.). W wypadku obrony obligatoryjnej z powodu przyczyn określonych w art. 79 § 1 i 2 oraz art. 80 k.p.k. obowiązkowy jest udział obrońcy w rozprawie oraz w warunkach art. 79 § 1 i 2 k.p.k. w tych posiedzeniach, w których obowiązkowy jest udział oskarżonego (art. 79 § 3 k.p.k.).

Wykonania obowiązku obecności określonego w art. 79 § 3 i art. 80 zdanie drugie k.p.k. nie stanowi mowa końcowa obrońcy wygłoszona po zamknięciu przewodu sądowego; ostatnim momentem koniecznej obecności obrońcy w sytuacjach określonych w art. 79 § 1 i 2 oraz art. 80 k.p.k. jest udanie się sądu na naradę nad wyrokiem, jeśli nie dojdzie następnie do wznowienia przewodu sądowego (postanowienie SN z 2.04.2015 r., III KK 306/14, OSNKW 2015/9, poz. 76). Obowiązek udziału obrońcy w rozprawie dotyczy także rozprawy apelacyjnej (art. 450 § 1 k.p.k.). Natomiast obowiązkowy udział obrońcy w posiedzeniu Kodeks postępowania karnego przewiduje, gdy jest to posiedzenie w przedmiocie orzeczenia środka zabezpieczającego w postaci umieszczenia sprawcy w zakładzie psychiatrycznym (art. 339

§ 5 *in fine* k.p.k.). Obowiązkowy udział oskarżonego w posiedzeniu, które wymagałoby również obowiązkowego udziału obrońcy w przypadku obrony obligatoryjnej, dotyczy także posiedzenia w przedmiocie warunkowego umorzenia postępowania lub skazania bez przeprowadzenia rozprawy w sytuacji, gdy prezes sądu (przewodniczący wydziału) lub sąd tak zarządzi (art. 341 § 1 i art. 343 § 5 k.p.k.).

 W orzecznictwie Sądu Najwyższego wskazuje się jednak, że wynikający z art. 79 § 3 k.p.k. obowiązek udziału obrońcy niezbędnego w rozprawie i w niektórych posiedzeniach nie odnosi się do czynności dowodowych przeprowadzanych przez sąd w trybie wskazanym w art. 396 § 2 k.p.k., a zatem jego nieobecność nie stanowi wówczas uchybienia, o jakim mowa w art. 439 § 1 pkt 10 *in fine* k.p.k. (postanowienie SN z 4.04.2006 r., III KK 297/05, OSNKW 2006/7–8, poz. 68).

 Wypowiedzenie stosunku obrończego przez oskarżonego lub obrońcę w toku rozprawy, gdy obrona ma charakter obligatoryjny, a oskarżony nie ustanowił innego obrońcy, który mógłby uczestniczyć dalej w rozprawie, powoduje, że sąd powinien podjąć decyzję, czy dotychczasowy obrońca bez naruszenia prawa oskarżonego do obrony może pełnić swoje obowiązki do czasu podjęcia obrony przez nowego obrońcę. Jeżeli oskarżony ma wyznaczonego obrońcę z urzędu, prezes sądu lub referendarz sądowy na uzasadniony wniosek oskarżonego lub obrońcy może dotychczasowego obrońcę zwolnić z obowiązków obrońcy i wyznaczyć oskarżonemu innego obrońcę z urzędu (art. 81 § 2 k.p.k.). Dotyczy to sytuacji, gdy obrona jest obligatoryjna (art. 79 § 3 i art. 80 k.p.k.), jak również sytuacji, gdy obowiązkowa nie jest (art. 78 § 1 k.p.k.). Wystąpienie obrońcy lub oskarżonego z wnioskiem o zwolnienie dotychczasowego obrońcy z urzędu nie powoduje wygaśnięcia stosunku obrończego, ponieważ wniosek powinien zawierać wskazanie powodów jego złożenia, gdyż organ procesowy musi ocenić, czy wskazane okoliczności uzasadniają zwolnienie obrońcy.

 Przykładowo jeżeli oskarżony złożył wniosek o wyznaczenie innego obrońcy z urzędu, powołując się na utratę zaufania do obrońcy, to powinien uzasadnić, dlaczego nie darzy obrońcy zaufaniem. Także obrońca z urzędu ma prawo złożyć wniosek o zwolnienie z obowiązków obrońcy

z ważnych powodów, do których może należeć brak zaufania między nim a oskarżonym (art. 28 ust. 1 i 2 pr. adw.). Jeżeli sąd zwolnił obrońcę, to ma obowiązek wyznaczyć oskarżonemu innego obrońcę z urzędu. Jednocześnie – aby zapobiec konieczności przerwania lub odroczenia rozprawy – sąd powinien podjąć decyzję, czy dotychczasowy obrońca może bez uszczerbku dla prawa oskarżonego do obrony pełnić swoje obowiązki do czasu podjęcia obrony przez nowego obrońcę. W wypadku wydania takiej decyzji dotychczasowy obrońca ma obowiązek dalej uczestniczyć w rozprawie. W przeciwnym razie – ze względu na wyznaczenie nowego obrońcy z urzędu – będzie zachodziła konieczność przerwania lub odroczenia rozprawy (art. 378 § 1–3 k.p.k.).

Literalna wykładnia art. 79 § 3 k.p.k. wskazuje, że obowiązkowy udział obrońcy w rozprawie obejmuje czynności od momentu rozpoczęcia rozprawy do jej zakończenia. Jednak wykładnia funkcjonalna poprzez odwołanie się do *ratio legis* tej instytucji, tj. zapewnienie oskarżonemu pomocy prawnej, oraz wykładnia systemowa poprzez odwołanie się do treści art. 439 § 1 pkt 10 *in fine* k.p.k., wskazującego udział obrońcy w określonych czynnościach, prowadzą do wniosku, że chodzi tu o obecność obrońcy na tych etapach rozprawy, na których sąd merytorycznie rozpoznaje sprawę. Nie dotyczy więc czynności wstępnych po rozpoczęciu rozprawy, np. sprawdzenia stawiennictwa po wywołaniu sprawy, czy decyzji incydentalnych podejmowanych na tym etapie, np. o dopuszczeniu dowodu, jak również etapu wyrokowania w części jawnej związanej z ogłoszeniem wyroku, gdyż ustawa odnośnie do tej czynności zawiera rozwiązanie szczególne w art. 419 § 1 k.p.k., zgodnie z którym niestawiennictwo stron, ich obrońców i pełnomocników nie stoi na przeszkodzie ogłoszeniu wyroku. Rozpoznanie sprawy pod nieobecność obrońcy na rozprawie lub posiedzeniu, gdy jego udział był obowiązkowy, co do zasady stanowi bezwzględną przyczynę uchylenia orzeczenia (art. 439 § 1 pkt 10 *in fine* k.p.k.). Wyjątkiem jest sytuacja przewidziana w art. 378a k.p.k., gdy pod nieobecność obrońcy z urzędu prawidłowo zawiadomionego o terminie rozprawy sąd może przeprowadzić postępowanie dowodowe, ale wówczas musi przerwać lub odroczyć rozprawę celem umożliwienia obrońcy złożenie wniosku o ponowne uzupełniające przeprowadzenie dowodów. Jeśli natomiast w postępowaniu przygo-

towawczym – mimo istnienia podstaw do obrony obligatoryjnej – podejrzany nie miał obrońcy, to takie uchybienie nie stanowi bezwzględnej przyczyny odwoławczej, gdyż w świetle art. 439 § 1 pkt 10 k.p.k. jest nią tylko nieposiadanie obrońcy w **postępowaniu sądowym**.

W wypadku obrony obligatoryjnej, gdy oskarżony ma więcej niż jednego obrońcę, konieczny jest udział w rozprawie przynajmniej jednego obrońcy (art. 117a § 1 *in principio* k.p.k.).

W sprawach złożonych przedmiotowo (więcej niż jeden czyn), jeżeli obrońca – mimo ustawowego obowiązku udziału w rozprawie – nie uczestniczył tylko w tej części, w której przeprowadzone zostały czynności dowodowe związane wyłącznie z okolicznościami odnoszącymi się do jednego lub kilku z wielu zarzuconych temu oskarżonemu przestępstw, to takie uchybienie powoduje konieczność uchylenia zaskarżonego orzeczenia jedynie w części obejmującej skazanie za te przestępstwa (wyroki SN: z 21.11.2001 r., III KKN 81/01, OSNKW 2002/5–6, poz. 43; z 11.02.2009 r., II KK 256/08, OSNwSK 2009/1, poz. 345).

W sprawach złożonych podmiotowo (więcej niż jeden oskarżony) uchybienie w postaci rozpoznania sprawy pod nieobecność obrońcy, gdy obrona miała charakter obligatoryjny, dotyczy wyłącznie tego oskarżonego, którego sprawę rozpoznano pod nieobecność obrońcy. Wówczas uchylenie wyroku obejmuje sprawę tylko tego oskarżonego (postanowienie SN z 30.12.1980 r., VI KZP 31/80, OSPiKA 1981/11, poz. 202).

W sprawach złożonych zarówno pod względem przedmiotowym, jak i podmiotowym powstaje zagadnienie skutków procesowych nieobecności obrońcy niezbędnego na rozprawie, na której przeprowadzono dowody niedotyczące czynów zarzucanych temu oskarżonemu. W takim przypadku obligatoryjną obecność obrońcy w trakcie rozprawy należy rozumieć jako obecność obrońcy na tych terminach rozprawy głównej, na których prowadzone są czynności dowodowe wobec tego oskarżonego, co do którego wykonuje obowiązki obrończe, a nie jako obecność na wszystkich terminach rozprawy, na których prowadzone są czynności dowodowe w odniesieniu do innych współo-

skarżonych co do czynów w ogóle niepowiązanych z zarzutem ciążącym na oskarżonym, i takie, które nie mają jakiegokolwiek znaczenia dla obrony oskarżonego (por. wyrok SN z 19.05.2010 r., V KK 122/09, OSNwSK 2010/1, poz. 1049; zob. też wyrok SN z 6.10.2010 r., IV KK 82/10, OSNwSK 2010/1, poz. 1893). W wypadku nieobecności obrońcy niezbędnego podczas czynności dowodowych na rozprawie uchybienie może zostać konwalidowane przez powtórzenie tych czynności z udziałem obrońcy.